

Laisvamanių kapinės: (ne)tolerancijos išbandymas XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvoje

Solveiga Lukminaitė

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, V. Putvinskio g. 23, LT-44243 Kaunas
El. p. solveiga.luk@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje analizuojamos XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvoje įkurtos ir funkcionavusios laisvamanių kapinės. Pristatoma Laisvamanių etinės kultūros draugija, kuri ir buvo laisvamanių kapinių iniciatorė. Išryškinama, kad vienas pagrindinių šios bendruomenės idėjų sklaidos būdų buvo poreikis turėti laisvamanių kapines. Remiantis šaltiniuose išlikusia informacija, aptariamas tokių kapinių steigimo kontekstas, priežastys ir aplinkybės. Nagrinėjamas laisvamanių kapinių funkcionavimas bei visuomenės reakcijos į jas. Straipsnyje išryškintos asmenybės, labiausiai prisidėjusios prie laisvųjų kapinių steigimo Lietuvoje. Tyrimas atskleidžia, kad laisvamanių bendruomenės iniciatyva per du Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečius įvairiose Lietuvos vietose buvo įsteigta keliolika laisvamanių kapinių. Tokio pobūdžio kapinių įkūrimui įprastai priešindavosi tiek vietos valdžia, tiek katalikiškoji bendruomenė. Ne mažiau problemų kildavo ir jau įsteigus kapines – laidojimo procesų trukdžiai, kapinių niokojimas.

Esminiai žodžiai: *Laisvamanių etinės kultūros draugija, laisvamaniai, laisvamanybė, kapinės.*

Annotation. The article analyzes freethinker cemeteries established and functioning in Lithuania in the 1920s and 1930s. The article introduces the Freethinker Ethical Culture Society, which was the initiator of the Free-Thinker Cemetery. It is emphasized that one of the main ways of disseminating the ideas of this community was the need to have a freethinker cemetery. Based on the information available in the sources, the context, causes and circumstances of the establishment of such cemeteries are discussed. The functioning of freethinker cemeteries and public reactions to them are analyzed. The article highlights the personalities that contributed the most to the establishment of free cemeteries in Lithuania. The study reveals that dozens

of freethinker cemeteries have been set up in various parts of Lithuania at the initiative of the Freethinker community during the two decades of Lithuanian independence. The establishment of this type of cemetery was routinely opposed by both the local government and the Catholic community. No fewer problems were encountered after the cemetery was set up – interruptions in funerals and devastation of the cemetery.

Keywords: *Free-thinker Ethical Culture Society, freethinkers, freethinker, cemetery.*

Įvadas

Katalikiškoje ir konservatyvioje XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvos atmosferoje nuo 1924 m. įsikūrė ir pastebimai veikė Lietuvos laisvamanių etinės kultūros draugija (toliau – LEKD); ji įsteigė savo skyrių įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Vienas iš pagrindinių šios draugijos siekių, reikalavusių šios bendruomenės susitelkimo, iniciatyvos ir kantrybės, buvo įsteigti civilines, laisvasias, arba vadinamąsias laisvamanių, kapines. Laisvamanių kapinių klausimas per abu Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečius aštrino tikinčiųjų ir netikinčiųjų visuomenės grupių konfliktą. Kita vertus, laisvamanių kapinės buvo vienas iš aspektų, rodančių konservatyvios visuomenės liberalėjimo tendencijas ir liudijo apie tam tikrus to meto visuomenės raidos bruožus. Natūralu, kad per ilgus sovietų okupacijos dešimtmečius šios kapinės prarado aktualumą ir didžioji jų dalis dabar jau sunykusi ir nežinoma. Tad retrospektyvus žvilgsnis į tarpukario Lietuvą ir joje įsteigtas laisvamanių kapines tampa intriguojantis ir aktualus. Išskirtinis laisvamanių kapinių fenomenas XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvoje iki šiol ne tik nėra atkreipęs ženklesnio tyrinėtojų dėmesio, bet ir apskritai tebėra visuomenei menkai pažįstamas. Istoriografijoje ši tema iki šiol paliečiama nebent tyrimų paraštėse, aptariant laisvamanių bendruomenės veiklą. Bendros informacinio pobūdžio medžiagos apie laisvamanių kapines laikas nuo laiko pasirodo daugiausia dabartinėje spaudoje ir internetiniuose naujienų portaluose. Tyrimas apie XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvos laisvamanių kapines laikytinas nauju, originaliu ir reikšmingu – tai pirmasis tyrimas, atskleidžiantis Lietuvos laisvamanių kapinių steigimo ir funkcionavimo aplinkybes. Tyrime buvo gausiai panaudota iki šiol dar nepublikuota archyvinė medžiaga.

Daugiausia informacijos apie aptariamą laikotarpį veikusias laisvamanių kapines suteikia archyviniai ir publikuoti šaltiniai. Kupiškio etnografijos muziejuje (toliau – KEM) saugomas didelis pluoštas šaltinių, susijusių su Kupiškio laisvamanių kapinių steigimo ir funkcionavimo aplinkybėmis. Išskirtini dešimtys JAV kupiškėno daktaro Andriaus Graičiūno laišku Kupiškio laisvamanių kultūros draugijos nariams, kuriuose jis informuodavo apie JAV renkamas aukas tokioms kapinėms įsteigti ir tvarkyti, skatindavo rūpintis kapinių situacija. Taip pat muziejuje saugoma ir kitos įvairaus pobūdžio medžiagos, liečiančios Kupiškio laisvamanių kapinių klausimą. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešojoje

bibliotekoje saugomas Zitos Matulaitienės rankraštis¹ apie pirmųjų Lietuvoje laisvamųjų kapinių Šiauliuose istoriją. Autorė darbe trumpai aptarė Šiaulių LEKD skyriaus organizavimosi raidą, pateikė šiose kapinėse palaidotų laisvamųjų biografijas. Daug išsamesnės arba fragmentinės informacijos apie laisvamųjų kapines įvairiose Lietuvos vietovėse suteikė to meto įvairaus pobūdžio periodinė spauda, leista tiek Lietuvoje („Laisvamanis“, „Laisvoji mintis“, „Lietuvos žinios“ ir kiti), tiek JAV („Sandara“, „Naujienos“). Spaudos straipsniuose atsiskleidžia visuomenės poreikis turėti laisvamųjų kapines, jų steigimo ir funkcionavimo aplinkybės. Išlikusi šaltinių bazė nulėmė tai, kad kai kurių laisvamųjų kapinių situaciją galima atskleisti gana išsamiai, o apie kitas išliko tik fragmentinių žinių.

Kaip jau buvo užsiminta, istoriografijoje laisvamųjų kapinių tema iki šiol nėra sulaukusi ženklesnio dėmesio, įprastai tėra paliečiama nebent tyrimų parašėse.

Sovietmečiu buvo publikuotas ne vienas tyrimas, apimantis tarpukario Lietuvos laikotarpio Bažnyčios vaidmenį visuomenėje, bandant pabrėžtinai išryškinti neigiamą vaidmens pusę. Apsiribojant tokia tematika buvo analizuojamas tarpukario laisvamųjų judėjimas. Vienas iš pagrindinių darbų, kuriuose analizuojama Katalikų bažnyčios veikla šiuo laikotarpiu, buvo Aldonos Gaigalaitės monografija „Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940“². Šiame darbe autorė skyrė dėmesio laisvamajams kaip bendruomenei, vadovavusiai ateistiniam judėjimui šalyje. Su Katalikų bažnyčios vaidmeniu yra susiję ir kiti A. Gaigalaitės darbai³. Tarpukario laisvamųjų judėjimui buvo skirtas Mindaugo Bartniko darbas „Laisvamanybė Lietuvoje (1924–1941)“⁴, kuriame laisvamanybė traktuota kaip buržuazinės pakraipos ateistinio sąjūdžio dalis. 1978 m. išleistame „Ateizmo žodyne“⁵ laisvamanybė įvardyta panašiai – kaip visuomeninės minties srovė, kritikuojanti religiją iš sveiko proto pozicijų ir padėjusi pagrindą ateizmui, o jam išplitus, nebetekusi reikšmės. Laisvamųjų etinės kultūros draugija buvo pristatoma kaip ateistinė, bet liberali organizacija, propagavusi ateistinę pasaulėžiūrą, laisvę nuo religinių prietarų. XX a. 9 dešimtmetyje buvo sudaryta ir išleista „Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija“⁶, kurioje laisvamanybė buvo apibūdinta kaip visuomenės vadavimasis iš religijos ir Bažnyčios įtakos. Apie Katalikų bažnyčios veiklą ne vieną nedidelės apimties darbą parengė filosofas, sociologas, komunizmo ideologas Vladas Niunka⁷. Juose itin sureikšmintas darbininkijos vaidmuo. Vis dėlto galima konstatuoti, kad sovietinio laikotarpio Lietuvos istoriografijoje XX a. 3–4 dešimtmečiuose laisvamanybės judėjimas Lietuvoje

¹ MATULIENĖ, Zita. *Šiaulių miesto laisvamųjų kapinės*. Šiauliai: Šiaulių miesto masinė biblioteka Nr. 6, 1974.

² GAIGALAITĖ, Aldona. *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*. Vilnius: Mintis, 1970.

³ GAIGALAITĖ, Aldona. *Bažnyčios vaidmuo Lietuvoje, 1919–1940*. Vilnius: Mintis, 1967.

⁴ BARTNINKAS, Mindaugas. *Laisvamanybė Lietuvoje (1924–1941)*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

⁵ *Ateizmo žodynas*. Sud. K. Demskis. Vilnius: Mintis, 1978.

⁶ *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija. Religijos kritika, laisvamanybė ir ateizmas Lietuvoje*. Sud. L. Vileitienė. Vilnius: Mintis, 1988.

⁷ NIUNKA, Vladas. *Nuo Vatikano pirmojo iki Vatikano antrojo*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963; NIUNKA, Vladas. *Socialiniai katalikybės mitai*. Vilnius: Mintis, 1965.

įprastai buvo traktuojamas ateizmo sąjūdžio dalimi, tačiau konkrečiai laisvamųjų kapinių klausimui dėmesio nebuvo skiriama.

Iš naujesnių darbų reikėtų paminėti istorikės Reginos Laukaitytės tyrimą⁸ apie civilinės metrikacijos klausimą tarpukario Lietuvoje. Minimame darbe taip pat domimasi opiu tarpukario Lietuvos visuomenės konfliktu dėl nekrikštytų ir netikėjusių žmonių laidojimo be Bažnyčios įsikišimo, tvirtinama, kad įkurtos laisvamųjų kapinės bent iš dalies prislopino tikinčiųjų ir netikinčiųjų konfliktą laidojimo reikaluose. Galima pridurti, kad pastaraisiais metais į Lietuvos laisvamųjų bendruomenės tyrimų lauką indėlių įnešė studentų baigiamieji darbai. Paminėtinas 2015 m. Šiaulių universitete apgintas Tomo Bergino magistro darbas „Laisvamanybės idėja viešajame gyvenime Pirmojoje Lietuvos respublikoje“⁹, tačiau jame daugiausia dėmesio skiriama laisvamųjų ideologijos bruožams apžvelgti, o ne jų veiklai ir paplitimui, be to, stokojama šaltinių įvairovės. Eglės Stankevičienės Vilniaus universitete apgintuose baigiamuosiuose darbuose¹⁰ analizuojama Lietuvos laisvamųjų pasaulėžiūra, padėtis visuomenėje, paliečiant ir laisvųjų kapinių klausimus.

Analizuojant istoriografiją vertėtų peržengti Lietuvos kontekstą. Vienas naujausių 2017 m. belgų istorikų paskelbtų tyrimų apie XIX a. išryškėjusį Belgijos laisvamųjų judėjimą aprėpia laidotuvių kultūros fenomeną. Kai 1830 m. Belgija buvo paskelbta nepriklausoma, vis žymesnį vaidmenį pradėjo atlikti sekuliarizmas, siekta atmesti religinius ceremonialus, simbolius. To meto Belgijoje išryškėjo konfliktas, kai dvasininkija nepripažino laisvamųjų teisės būti laidojamiems be dvasininkų įsikišimo ir dar nešventintose kapinėse. Pažymėtina, kad visuomenėje sekuliarių laidotuvių poreikis tuo metu jau buvo ne tik socialistų, laisvamųjų mintyje. Bažnyčia turėjo susitaikyti su augančiu netikinčiųjų poreikiu būti palaidotiems be dvasininkų, tad buvo priversta panaikinti draudimą šalia laidoti tikinčiuosius ir netikinčiuosius¹¹. Tad, kaip matyti, tikinčiųjų ir pasauliečių bendruomenių panašių konfliktų vyko ne tik Lietuvoje.

Straipsnio objektas – laisvamųjų kapinių fenomenas XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvoje, tokių kapinių steigimo ir funkcionavimo aplinkybės bei sunkumai.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti laisvamųjų kapinių steigimo Lietuvoje aplinkybes ir raidą. Tikslui įgyvendinti buvo išsikelti šie uždaviniai:

1. Aptarti XX a. 3–4 dešimtmečių Lietuvos laisvamųjų bendruomenės telkiamąsi ir jų skleidžiamas idėjas.

⁸ LAUKAITYTĖ, Regina. Society Without a Civil Registry (1918–1940): Outcomes and Consequences. *Lithuanian Historical Studies*, 2013, No. 18, pp. 105–122.

⁹ BERGINAS, Tomas. *Laisvamanybės idėja viešajame gyvenime Pirmojoje Lietuvos respublikoje*: magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2015.

¹⁰ MARTYNAITYTĖ, Eglė. *Laisvamųjų judėjimas Lietuvoje 1918–1940 metais*: bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013; STANKEVIČIENĖ, Eglė. *Laisvamanybė ir jos praktikos Lietuvoje 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

¹¹ SPIEGELEERA, De Christoph; TYSENS, Jeffrey. Secularizing Funerary Culture in Nineteenth-century Belgium: A Product of Political and Religious Controversy. *Death Studies*, 2017, Vol. 41, No. 1, pp. 14–20. DOI: 10.1080/07481187.2016.1257878.

2. Nustatyti laisvamųjų kapinių steigimo aplinkybes ir sunkumus.
3. Išanalizuoti laisvamųjų kapinių funkcionavimo tendencijas.

Straipsnyje taikomi aprašomasis, analizės, sintezės ir apibendrinimo metodai. Pristatant laisvamųjų bendruomenės formavimąsi Lietuvoje taikomi aprašomasis ir sintezės metodai. Analizuojant laisvamųjų kapinių steigimo procesus taikomi analizės ir apibendrinimo metodai.

Lietuvos laisvamųjų bendruomenė

XX a. 3–4 dešimtmečiuose Lietuvoje netikinti, religinių dogmų ir apeigų nepripažįstanti laisvamųjų bendruomenė gana greitai nusprendė burtis į bendraminčių draugiją. Tokia draugija 1924 m. birželio 12 d. buvo įkurta Šiauliuose ir pavadinta Laisvamųjų etinės kultūros draugija. Jos įstatus pasirašė publicistas, visuomenės veikėjas daktaras Jonas Šliūpas, kultūros ir spaudos darbuotojas, kraštotyrininkas, muziejininkas Pelikšas Bugailiškis, mokytojas Juozas Naujalis, literatas ir publicistas Leonas Vitkauskas ir kiti¹². Netrukus LEKD skyriai ėmė kurtis įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Vienas iš LEKD įkūrėjų, draugijos laikraščio „Laisvoji mintis“ redaktorius socialdemokratas Alfonsas Žukauskas, bandydamas konkrečiai pristatyti laisvamųjų bendruomenę, rašė, kad laisvamaisiais vadinami tie žmonės, kurie nepriklauso jokiai religinei organizacijai, nutraukę su jomis visus ryšius, nevykdo jokių religinių apeigų, netiki į jokiais viršgamtinės esybės ir apsišėkimus, savo pasaulėžiūrą ir dorovę pagrindžia mokslu, plačiosios visuomenės interesais, kiekvienam asmeniui lygių pilietinių ir įgimtų teisių pripažinimu ir gerbimu¹³. Laisvamųjų bendruomenė ypač išsiplėtė ir suaktyvėjo XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje. 1936 m. vasario 1 d. buvo priimtas Draugijų įstatymas¹⁴, kuris buvo nukreiptas prieš visas tautininkų režimui oponuojančias partijas, visuomenines organizacijas ir draugijas. Tais metais uždarius opozicines partijas, kai kurie Lietuvos socialdemokratų partijos ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos nariai papildė LEKD gretas¹⁵.

Tiek 1922 m.¹⁶, tiek 1928 m.¹⁷ konstitucijose buvo toks pats straipsnis, kuriame nurodyta: „Pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę. Priklausymas kuriai tikybai arba išpažinimas pasaulėžiūros negali būti pagrindas nusikaltimui pateisinti ar atsisakyti nuo viešųjų pareigų“. 1938 m. konstitucijoje¹⁸ buvo įrašyta kiek kitaip: „Valstybė saugo piliečio sąžinės

¹² Laisvūnas-KIS [UNTULIS, Matas]. Kaunui būtina reikalingos laisvos kapinės. *Lietuvos žinios*, 1936, sausio 15, Nr. 11 (4992), p. 4.

¹³ ŽUKAUSKAS, Alfonsas. *Laisvamanybės pagrindai*. Kaunas: kooperatinė „Raidės“ sp., 1939, p. 2.

¹⁴ Draugijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, vasario 1, Nr. 522, p. 1.

¹⁵ TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos laisvamųjų etinės kultūros draugija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XIII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 259.

¹⁶ Lietuvos valstybės konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1922, rugpjūčio 6, Nr. 100, p. 1.

¹⁷ Lietuvos valstybės konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1928, gegužės 25, Nr. 275, p. 2.

¹⁸ Lietuvos konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1938, gegužės 12, Nr. 608, p. 238.

laisvę. Pilietis yra laisvas priklausyti ar nepriklausyti prie Valstybės pripažintų bažnyčių ar kitų tolygių tikiybinių organizacijų. Tikintiesiems, kurie yra kieno nors valdžioje, duodama laiko savo tikiybės pareigoms atlikti“. Taigi, nors valstybės konstitucijos teoriškai užtikrino piliečių sąžinės, tikėjimo laisvę, nusistovėjusios konservatyvios pažiūros neleido laisvamųjų bendruomenei laisvai vadovautis savo įsitikinimais.

Laisvamaniai akcentavo Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės idėją, siekdami įteisinti civilinę metrikaciją, atsisakyti tikiybės dėstymo mokyklose, riboti, o vėliau ir uždrausti Bažnyčios bei religinių bendruomenių socialinę veiklą. Skleidžiant laisvamanybės idėjas labai svarbią vietą užėmė poreikis turėti laisvamųjų, arba vadinamąsias laisvasias, kapines. Buvo pripažįstama, kad kiekvienas žmogus turi būti palaidotas pagal apeigas ir papročius tos visuomenės, tos religijos, kuriai jis save priskyrė arba kaip jis tuo klausimu yra pareiškęs paskutinę savo valią. Laisvamaniai laidojami be dvasininkų ir be religinių apeigų. Vietoj maldų ir pamokslų – gedulinga muzika ir prakalbos, kuriose apibūdinami velionio atlikti geri darbai, nuopelnai visuomenei ir savo šeimai. Buvo pripažįstama, kad laisvamaniai gali būti laidojami bet kuriose kapinėse, jei tik to pageidavo prieš mirtį. Laisvamaniai turėjo teisę steigti savas atskiras, laisvasias kapines, kuriose be jokių kliūčių galėtų būti palaidoti visi, net ir tikintieji. Laisvosios kapinės buvo steigiamos, kad kiekvienos tikiybės skirtingų įsitikinimų žmonėms būtų skirtos atskiros kapinės, nes dažnai tikintieji arba jų dvasininkai nenorėdavo „įsileisti“ į savo kapines laisvamųjų. Pabrėžta, kad laisvamaniai savas kapines steigė ne iš principo, o iš reikalo. Be viso to, jie pasisakė už tai, kad visos kapinės būtų suvalstybtintos. Taip pat buvo pripažinta, kad geriausias laidojimo būdas – deginimas krematoriumuose, kurie taip pat turėtų būti tik valstybiniai arba savivaldybių¹⁹.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo pabrėžiama, kad kapinių problema opi, pribrendusi ir ją reikia geriau išspręsti. Apskritai kapinės priklausydavo dvasininkijai, kuriai jos būdavo lyg monopolis. Iš valstybinio žemės fondo žemės būdavo duodama tik parapijoms, tad laisvosioms kapinėms taip gauti žemės buvo beveik neįmanoma. Praktiškai vienintelis būdas gauti žemės tokioms kapinėms – tai sulaukti, kol kas nors paaukos savo žemės sklypą. Iš tikrųjų XX a. 4 dešimtmetyje atsirado nemažai žmonių, kurie sutiko paaukoti žemės kapinėms, nors ne visada tai pavyko įgyvendinti. Be abejo, kapinėms steigti buvo keliami ir daugiau reikalavimų. Mieste atstumas iki kapinių turėjo būti ne mažesnis nei 1 km nuo gyvenamojo namo, kaime – 550 m. Kapinės turėjo būti ne prie tekančio vandens, o teritorijos dirva ir podirvis – smėlis. Kapinių steigėjas privalėjo kreiptis į apskrities viršininką su prašymu paskirti sanitarinę komisiją sklypui apžiūrėti ir jo tinkamumui nustatyti. Jei atsakymas būdavo teigiamas, dokumentai būdavo siunčiami į Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentą steigimo leidimui gauti²⁰. Juliaus Būtėno teigimu, 1938 m. įvairiose Lietuvos vietovėse buvo 14 laisvamųjų kapinių²¹.

¹⁹ ŽUKAUSKAS, Alfonsas. *Laisvamanybės pagrindai*. Kaunas: kooperatinė „Raidės“ sp., 1939, p. 2.

²⁰ I. P. [PROTAS, Ignas]. Laisvų kapinių steigimu. *Laisvoji mintis*, 1936, vasaris, Nr. 2, p. 8.

²¹ BŪTĖNAS, Julius. *Aušrininkas dr. Jonas Šliūpas*. Vilnius: Žara, 2004, p. 207.

Jei nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu apylinkėje nebuvo laisvamanių kapinių, tekdavo naudotis katalikų kapinėmis. Pavyzdžiui, kadangi tuometiniame Andriejave (dab. Endriejevas), Klaipėdos apskrityje, netoli apylinkėje nebuvo laisvamanių kapinių, laisvųjų pažiūrų žmonės būdavo laidojami katalikų kapinėse be religinių apeigų. 1939 m. taip buvo palaidotas laisvamanis šaulys Pranas Gižas ir JAV kurį laiką gyvenęs Domas Bočkus²².

Laisvamaniška pasaulėžiūra Lietuvos visuomenėje turėjo pereiti gana sudėtingus kelius. Bažnyčios vaidmuo bei įtaka valstybėje ir konservatyvioje visuomenėje buvo akivaizdi, vadinas, daryti įtaką katalikiškoms tradicijoms buvo gana ambicingas uždavinys. Taigi, laisvamanių, laisvųjų arba nekonesinių kapinių steigimo reikalas buvo sudėtingas, reikalavęs intensyvių pastangų bei liudijantis apie tam tikrus sudėtingus Lietuvos visuomenės raidos bruožus.

Ginkūnai, Šiaulių apskritis. Šiaulių kraštas dar nuo XIX a. pab. buvo žinomas dėl jame plitusių laisvamaniškų idėjų. Dar iki Pirmojo pasaulinio karo kraštą pasiekdavo JAV leidžiama laisvamanių ir socialistų spauda, iš Šiaulių apylinkių kilusių Vladislavo Dembskio ir J. Šliūpo ateistiniai veikalai. Būtent Šiauliuose 1924 m. buvo įkurta LEKD. Pradžioje svarbiausia draugijos Šiaulių skyriaus veikla buvo laisvamanių kapinių įrengimas, nors vietos dvasininkija ir valdžia tam priešinosi ir trukdė. Dar iki kapinių atsiradimo būta tokių atvejų kaip šis: pavyzdžiui, mirė Aleksandrijos dvaro savininkas, ekonomistas Vincas Janavičius, o jo, kaip netikinčio socialisto, kūno Šiaulių kunigai nepriėmė į katalikų kapines. Tad šeima ir draugai palaidojo jį šalia Šiaulių, Aleksandrijos dvaro kalnelyje, be kunigo ir religinių apeigų. Vėliau čia buvo palaidota jo žmona ir dukra²³.

1923 m. kovo 28 d. Šiauliuose buvo įkurta bendrovė „Pagalba“, kurios tikslas buvo įsteigti laisvasias kapines. Bendrovė kreipėsi į valstybinę žemės reformos valdybą, kad ši skirtų žemės, tačiau bendrovė jos negavo. Vis dėlto Fledžinskiai, Gubernijos dvaro savininkai, padovanojo 1 ha žemės Ginkūnuose. 1924 m. bendrovė kapines perdavė LEKD Šiaulių skyriui. Stambiausi šios draugijos ir jos steigiamų laisvųjų kapinių Ginkūnuose rėmėjai buvo Vaclovas Bielskis ir Vladimiras Zubovas. Tais pačiais metais prasidėjo kapinių įrengimo darbai: buvo sudarytas kapinių komitetas, jo rūpesčiu iškilo namelis, o visas sklypas buvo aptvertas, žemutinė jo dalis nusausta, nutiesti takeliai, pasodinta medelių, krūmų²⁴.

Pirmasis šiose kapinėse buvo palaidotas liaudies poeto Jono Krikščiūno-Jovaro sūnus Laimonas (1912–1924), antrasis – Vladislavas Dembskis (1831–1913), ekskunigas, metęs kunigystę ir atsidavęs žmonių švietimui. Jis buvo Amerikos laisvamanių susivienijimo centro sekretorius. Prieš mirtį paprašė J. Šliūpo jo palaikus pervežti į Lietuvą ir ten palaidoti, kai tik bus įkurtos laisvamanių kapinės. 1925 m. birželio 7 d. urna su V. Dembskio

²² Laisvas aidas. Gražios laisvamano laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1939, gegužės 15, Nr. 10, p. 7; Pavyzdingos laisvamano laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1939, gegužės 1–15, Nr. 15–16, p. 14.

²³ BARZDAITĖ, S. Laisvamaniai ir laisvamanių kapinės Šiauliuose. Laisvamanių istorijos puslapiai. *Kultūros barai*, 1987, Nr. 4, p. 45–47.

²⁴ SIMONAVIČIUS, Vincas. Iš Šiaulių laisvamanių kapinių istorijos. *Kraštotyra*, 1986, Nr. 20, p. 69–72.

palaikais buvo pašarvota Šiaulių miesto Liaudies namų salėje. Laidotuvės vyko be jokių religinių apeigų ir sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo. Vėliau jam buvo pastatytas didingas antkapis. Iš anonimo, 1936 m. apsilankiusio Ginkūnų kapinėse, spaudoje publikuotos žinutės aiškėja, kad „jie [kapai – S. L.] yra įrengti ant žvyringo, krūmais žaliuojančio aukštoko kalno. Be kelių desetkų kapų čia yra ir žymaus laisvamano buv. kunigo Dembskio kapas <...> Ant šitų kapų ramu ir tylu ir negirdėti čia nei elgetų nei davaltkų giesmių ir maldų.“²⁵

Ginkūnų laisvamanių kapinėse buvo palaidotas socialdemokratas, LEKD narys, švietėjas, „Kultūros“ bendradarbis, prisidėjęs prie šių kapinių įsteigimo, Vaclovas Bielskis (1870–1936). Jis mirė Varšuvoje, tad kurį laiką buvo ketinimų vis dėlto palaidoti jį Šiaulių katalikų kapinėse²⁶. Šiauliuose įvyko iškilmingos ir įspūdingos V. Bielskio laidotuvės. Iš ryto eglės šakomis buvo apibarstytos gatvės, vedančios į laisvąsias kapines Ginkūnuose. Gyventojų nuotaika buvo pakili ir rimta. Žvelgiant į pusantros valandos gedulingą eiseną atrodė, kad visas miestas atėjo atsisveikinti su velioniu. Eisenoje galėjo dalyvauti iki 5 000 žmonių. Prie kapinių sužibo daug fakelų, nuskambėjo gedulingas maršas. Prie kapo LEKD nariai sakė kalbas. Taigi laidotuvės praėjo ramiai, kultūringai ir tvarkingai²⁷.

1931 m. Ginkūnų laisvamanių kapinėse buvo daroma talka: sodinamos gėlės, tveriamos tvoros, joms išlieti betoniniai stulpeliai. Kapinių tvarkymu rūpinosi LEKD valdyba²⁸. Po poros metų draugijos Šiaulių skyrius ir toliau buvo laikomas aktyviu ir puikiai prižiūrinčiu savo kapines Ginkūnuose²⁹. 1937 m. gegužę vyko dar viena LEKD Šiaulių skyriaus talka Ginkūnų kapinėse. Kapai buvo apsodinti eglaitėmis, slyvomis, buvo sutvarkyti antkapiai. Taip pat ruošiasi aptverti kapinių sklypą tvora³⁰. 1940 m. gegužę organizuojant talką vėl buvo sodinami medeliai. Norėta, kad šios laisvamanių kapinės būtų ne tik pirmosios, bet ir gražiausios Lietuvoje³¹.

Su šiomis kapinėmis yra susijusi ir tokia istorija: vietos laisvamaniai norėjo jose palaidoti nusiskandinusį pilietį Kietį, tačiau jo tėvai neleido laidoti tokiose kapinėse. Į kilusį ginčą teko įsikišti ir policijai – ši nusprendė, kad vis dėlto tėvai turi nuspręsti, kaip palaidoti sūnų³².

1940 m. dr. J. Šliūpas išreiškė pasipiktinimą, kad vasario 26 d. socialdemokratų veikėjas Kazimieras Venclauskis šeimos iniciatyva buvo palaidotas Šiauliuose su katalikiškėmis apeigomis. Daktaras atkreipė dėmesį, kad ši įvykį katalikų bendruomenė panaudojo kaip propagandos įrankį, nes buvo klaidingai pristatoma, kad velionis neva prieš mirtį atsivertė į katalikybę. J. Šliūpas rašė: „Veltui jos [katalikų bendruomenės – S. L.] dar

²⁵ K. Laisvamanių kapus atlankius. *Laisvoji mintis*, 1936, liepa–rugpjūtis, Nr. 7–8, p. 12.

²⁶ PROTAS, Ignas. Gerbkime mirusiųjų įsitikinimus. *Laisvoji mintis*, 1936, gruodis, Nr. 12, p. 7.

²⁷ Inž. Bielskio laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1937, sausis, Nr. 1, p. 7.

²⁸ Tvarkomos laisvamanių kapinės. *Lietuvos žinios*, 1931, gegužės 22, Nr. 113 (3608), p. 6.

²⁹ Laisvamanių susirinkimas Šiauliuose. *Laisvamanis*, 1933, gegužės 8, Nr. 4, p. 7.

³⁰ Graži laisvamanių talka. *Laisvoji mintis*, 1937, birželis, Nr. 6, p. 8.

³¹ Šiauliai. *Laisvoji mintis*, 1940, gegužės 15, Nr. 9, p. 7.

³² Šiauliai. *Šaltinis*, 1935, liepos 13, Nr. 28, p. 298.

mėgina švęsti triumfus ant atskirų laisvamanių kapų – mes švęsime triumfą ant visų atgyventų pasaulėžiūrų kapo!³³

1938 m. laisvamaniui K. Jackui, mirusiam 1934 m., Ginkūnų kapinėse pastatytame paminkle buvo iškalti tokie žodžiai: „Kas prietarų melo nedrįsta atmesti, tas niekada laisvas nebus...“ Paminklas buvo apie 2 m aukščio. Be šio paminklo, tuo metu laisvąsias kapines dar puošė V. Bielskio ir V. Dembskio antkapiai³⁴. 1933 m. JAV karių veteranų organizacijos administracija Vašingtone iš Niujorko LEKD Šiaulių skyriui atsiuntė marmurinio akmens paminklą, skirtą Ginkūnų kapinėse palaidotam JAV karininkui lietuviui Pranui Gudrikui³⁵. Šiose kapinėse palaidotam J. Trečiokui pagerbti giminaičiai užsakė paminklą, kurio projektą parengė dailininkas Kazys Šimonis³⁶.

Iki Antrojo pasaulinio karo Ginkūnų laisvamanių kapinėse buvo palaidota apie 50 žmonių. 1945–1947 m. kapinių teritorijoje buvo įrengtos tarybinių karių kapinės. Vėliau į šią teritoriją buvo perkelti palaikai iš buvusios Zoknių karinės teritorijos masinės kapavietės.

Padvarininkai, Anykščių valsčius, Utenos apskritis. Fragmentinės žinios liudija apie šioje vietovėje dar XX a. 3 dešimtmetyje veikusias senąsias kaimo kapines, vadinamas laisvamanių kapais. Šiose kapinėse buvo palaidota rašytoja, lietuviškos spaudos platintoja Liudvika Didžiulienė-Žmona ir švietėjas, knygnešys Stanislovas Feliksas Didžiulis bei kiti jų šeimos nariai, knygnešys Jonas Šaučiūnas ir jo šeima³⁷.

Kruopiai, Šiaulių apskritis. 1926 m. LEKD iniciatyva buvo įsteigtos 14 arų užimančios laisvamanių kapinės Kruopių miestelyje, kelio Kruopiai–Papilė kairėje pusėje. Žemės kapinių sklypui paskyrė Kruopių dvaro savininkas Juozas Liekis. Dar 1921 m. jis buvo nupirkęs Kruopių dvarą ir per keletą metų mieste įsteigė paštą, telefoną, turgavietę, banką, suorganizavo, kad būtų nutiesti šaligatviai, įsteigė pieninę ir kitų įstaigų. Taigi Kruopiai tapo pavyzdingu miesteliu. J. Liekis buvo žinomas kaip uolus kovotojas už laisvąją mintį, padėjęs steigti laisvąsias kapines Čikagoje, po to vadovavęs LEKD Kruopių skyriui. J. Liekio iniciatyva ir lėšomis kapinės buvo aptvertos, tik vietos katalikai jas nuolat darydavo: išdraskydavo tvorą, aplaužydavo vartus, kartą net pavogė vartų užraktus³⁸. Kapinės oficialiai buvo atidarytos 1926 m. rugsėjo pirmąjį sekmadienį, o iškilmėse dalyvavo Žagarės gydytojas, visuomenės veikėjas Mykolas Kuprevičius, Kostas Korsakas ir kai kurie kiti žymūs to meto visuomenės veikėjai. 1932 m. ten M. Kuprevičius ir buvo palaidotas³⁹.

1933 m. gegužės 28 d. LEKD Kruopių skyriaus visuotinio susirinkimo metu buvo nutarta, kad, gavus iš JAV suaukotų pinigų, iš sklypo savininko J. Liekio bus paimtos

³³ ŠLIŪPAS, Jonas. Tiems kurie šventė „katalikybės triumfą“ ant laisvamano kapo. *Laisvoji mintis*, 1940, kovo 15, Nr. 5, p. 2.

³⁴ Laisvosios kapinės. *Laisvoji mintis*, 1939, rugsėjis, Nr. 9, p. 7.

³⁵ Amerikos karių veteranų organizacijos administracija. *Laisvamanis*, 1933, gegužės 31, Nr. 8, p. 8.

³⁶ Laisvosios kapinės. *Laisvoji mintis*, 1939, rugsėjis, Nr. 9, p. 7.

³⁷ *Anykščių krašto vietovių žinynas* [žiūrėta 2019 02 24]. Prieiga per internetą: <<http://www.anykstenai.lt/vietoves/vietove.php?id=446>>.

³⁸ Laisvamanis sutvarkė miestelį. *Laisvamanis*, 1933, gegužės 14, Nr. 5, p. 8.

³⁹ ŠIURKUS, T. Kruopių laisvamanių kapinės. *Vienybė*, 1973, kovo 24, p. 5.

kapinės notariniu dokumentu⁴⁰. Tais pačiais metais planuota kapinėse pastatyti namelį sargui, kad būtų apsaugota tvora ir pačios kapinės nuo vandalų⁴¹. 1933 m. pastebėta, kad kai kurie Kruopių miestelio gyventojai laužė ir kitaip gadino laisvamanių kapines. Kartą naktį kažkas kapinėse pastatė kryžių, tikėdamas, kad laisvamaniai tą kryžių išmes ir tai taptų priežastimi apkaltinti kryžiaus išniekinimu. Tačiau pabrėžta, kad laisvamaniai pasielgė kultūringai: būdami neprietaringi, jie į tą „dovaną“ nekreipė dėmesio⁴². 1937 m. buvo užfiksuota, kad Kruopių laisvosiose kapinėse jau buvo palaidota 11 žmonių, iš kurių – Kazimieras Stanaitis, Kazimieras Unikas, M. Kuprevičius, Jonas Lobikas ir kiti. Tų metų gegužės 1 d. LEKD iš JAV lietuvių aukų įrengė kapinėms geležinius vartus, tačiau jau birželio 3–4 d. geležiniai užraktai buvo išlaužti, K. Stanaičio antkapis apkapotas, ant stulpų prirašinėta įžeidžiančių žodžių ir priteršta. J. Liekis piktinosi: „Gėda, kad suaugę žmonės ir vaikai nepadoriai teršia kapus, laužo vartus ir daužo kapoja, niekina neprasikaltusių buvusių amerikiečių antkapius.“⁴³

Nors, kaip jau buvo minėta, Laisvamanių etinė kultūros draugija Šiauliuose buvo įkurta dar 1924 m., XX a. 3 dešimtmetyje laisvamanių kapinių klausimas dar nebuvo opiausias ir ne taip dažnai keliamas į viešumą kaip vėliau. Matyti, kad pirmosios laisvosios kapinės buvo įsteigtos būtent tame regione, kuriame ir buvo gausiausia bei aktyviausia laisvamanių bendruomenė, steigėsi pirmieji laisvamanių draugijos skyriai. Įvairių Lietuvos regionų laisvosios minties šalininkų siekiai įkurti savo miestuose ir miesteliuose laisvamanių kapines suaktyvėjo XX a. 4 dešimtmetyje, ypač šio dešimtmečio pabaigoje.

Plungė, Telšių apskritis. 1932 m. apie 4 km nuo Plungės buvo atidarytos laisvamanių kapinės. Gegužę į pirmojo laisvamano Povilo Virkučio iš Platelių valsčiaus, Kadaičių kaimo, laidotuves sugužėjo gausi vietos bendruomenė. Nors dar prieš laidotuves vietos kunigas bažnyčioje net per pamokslą pranešė: „Jeigu kas eis ar lydės tą asmenį – nustos kataliko vardo ir bus išbrauktas iš krikščionių“, žmonių tai neatbaidė. LEKD Plungės skyriaus valdyba uždėjo ant karsto vainiką, po to dūdų orkestras ir minia palydėjo velionį į amžinojo poilsio vietą – naująsias laisvamanių kapines. Šios laidotuvės tapo ir kapinių atidarymo iškilėmis. Žmonės jomis liko susidomėję ir patenkinti⁴⁴. Vėliau buvo pabrėžiama, kad veiklusis LEKD Plungės skyrius ketina kapinėse pastatyti namelį sargui, nes be apsaugos dėl vandalų išpuolių negalima nei statyti paminklų, nei sodinti medelių⁴⁵.

Kražiai, Raseinių apskritis. Vienas seniausių ir veikliausių laisvamanių skyrių buvo Kražiuose. 1930 m. įkurtam skyriui daugelį metų vadovavo siuvėjas, aktyvus visuomenininkas Povilas Vismantas. 1934 m. pavasarį tragiškai žuvo vienas aktyviausių Kražių laisvamanių Juozas Skačkauskas. Prieš mirtį paliktame raštelyje savo asmeninę bibliotekėlę jis

⁴⁰ Laisvamaniai veikia. *Laisvamanis*, 1933, birželio 30, Nr. 10, p. 7.

⁴¹ Iš Kruopių. *Laisvamanis*, 1933, gegužės 1, Nr. 3, p. 13.

⁴² Katalikai niekina savo kryžių. *Laisvamanis*, 1933, gegužės 1, Nr. 3, p. 13.

⁴³ LIEKIS, Juozas. Ir vėl juodašimčių pasikėsinimas ant laisvųjų kapinių. *Laisvoji mintis*, 1937, liepa–rugpjūtis, Nr. 7–8, p. 12.

⁴⁴ Plungėje atidarytos laisvos kapinės. *Lietuvos žinios*, 1932, gegužės 25, Nr. 117 (3909), p. 4.

⁴⁵ Plungė. *Laisvoji mintis*, 1939, sausio 2, Nr. 1, p. 7.

paliko laisvamanių skyriui ir paprašė palaidoti jį be religinių apeigų. J. Skačkauskui mirus, laisvamaniai surengė civilines laidotuves, bet procesijai kelią pastojo klebonas su Bažnyčios tarnais ir neleido įnešti karsto pro vartus į katalikų kapines. Laisvamaniai prie kapo duobės sakė atsisveikinimo kalbas. Tai buvo pirmosios laisvamano laidotuvės Kražiuose. Po to LEKD Kražių skyrius ėmėsi veiksmų, kad būtų gauta galimybė įsteigti laisvamanių kapines. Buvo išrinkta speciali komisija, kuri rūpinosi juridiniu kapinių įteisinimu, sutvarkymu ir priežiūra. 1935 m. Kražių skyrius išsiuntinėjo prašymus JAV lietuviams, kad šie padėtų surinkti pinigų steigiamoms kapinėms, joms aptverti ir sutvarkyti. Iš JAV lietuvių daugiausia paaukojo dr. Andrius Graičiūnas. Buvo numatyta, kad Kražių laisvamanių kapinėmis galės naudotis Raseinių, Tauragės, Viduklės, Nemakščių, Skaudvilės, Kaltinėnų, Šiluvos, Varnių, Užvenčio, Kelmės, Tytuvėnų, Šilalės laisvamaniai⁴⁶.

JAV lietuvių laikraštyje „Sandara“ buvo publikuota Kražių LEKD skyriaus pirmininko žinutė, kuria buvo raginama paremti būsimų laisvųjų kapinių įsteigimo ir sutvarkymo reikalą. Drauge pasiguosta, kad apskritai laisvosios minties žmonėms tenka susidurti su daug problemų, galų gale ir būti palaidotiems tenka parapijos kapinių kampe, skirtame netekusiems garbės. Tuo metu laisvamaniai jau buvo nusipirkę valdžios pripažintą žemės sklypą. Daugiau pinigų reikėjo mūrinei tvorai ir kapinėms tinkamai sutvarkyti. Taigi per spaudą prašyta, kad JAV lietuviai paaukotų kapinių baigiamiesiems darbams⁴⁷.

1934 m. Kražiai įsigijo laisvamanių kapines, kurios buvo aptvertos ir gražiai sutvarkytos. Šiose kapinėse buvo palaidotas tik vienas 1939 m. žuvęs kirpėjas Kazimieras Bunys. Vėliau, panaikinus LEKD, šios kapinės prarado savo reikšmę⁴⁸.

Vadžgirys, Šimkaičių valsčius, Raseinių apskritis. 1932 m. Vadžgiryje šalia katalikų ir liuteronų kapinių buvo nupirktas sklypas būsimoms laisvamanių kapinėms. LEKD ruošė dokumentus, kad sklypas būtų įsigytas legaliai. Kaip rašyta, „žemės yra, bet eina kova, kad laisvos kapinės nebūtų įsteigtos“⁴⁹. LEKD Vadžgirio skyrius po to aktyviai dirbo kapinių įsteigimo reikalais, kol 1935 m. vasarą jos buvo atidarytos, nors tuo metu miestelyje laisvamanių veikla buvo persekiojama, pavyzdžiui, pradanginama jų spauda⁵⁰.

1936 m. sausio 19 d. įvyko pirmosios laisvamano laidotuvės – mirė 20-metis Dzido Kačiušio sūnus Vladas iš Balnių kaimo, Eržvilko valsčiaus, Tauragės apskrities. Tėvas privalėjo gauti Tauragės apskrities viršininko leidimą pervežti kūną, tačiau dėl leidimo nebuvo kreiptasi. Buvo suorganizuotos apeigos, orkestras, kuris turėjo 20 km iki Vadžgirio kapinių lydėti velionį, tačiau D. Kačiušis buvo sulaikytas policijos prie Vadžgirio. Laidotuvės buvo sustabdytos, neleista sakyti kalbų prie kapo. Buvo pagrasinta skirti baudą už neteisėtą velionio pervežimą, vis dėlto paskui apsigalvota ir leista velionį palaidoti šiose kapinėse, tik paprašyta mirties metrikų. Reaguodamas į šitą situaciją,

⁴⁶ L. E. Kultūros draugijos pranešimas. *Sandara*, 1935, Nr. 17, p. 4.

⁴⁷ VISMANTAS, Povilas. Aukas rinkti įgaliotas Sandaros redakcijai. *Sandara*, 1933, Nr. 5, p. 4.

⁴⁸ Rimkus, V. Kelmės rajono laisvamaniai. *Laisvoji mintis*, 1991, Nr. 2, p. 2.

⁴⁹ Vadžgirys, Šimkaičių valsčius. *Laisvamanius*, 1933, gegužės 1, Nr. 3, p. 13.

⁵⁰ Kandidatas į laisvamanius. Fanatikų darbai. *Laisvoji mintis*, 1936, sausis, Nr. 1, p. 8.

J. Šliūpas nusprendė, kad LEKD skyriai turi vesti kapinių knygą ir joje įrašyti velionio vardą, pavardę, buvusią gyvenamąją vietą, mirties priežastį, palaidojimo datą ir vietą⁵¹.

1936 m. buvo pastebėta, kad Vadžgirio miestelio laisvosiose kapinėse yra jau ne vienas kapas su gražiu antkapiu. Kapinės aprašytos kaip gražiai sutvarkytos: greta naujos tvoros žaliuoja gyvatvorė, nutiesti takeliai, planingai ir skoningai prisodinta gėlių. Šių kapinių išvaizda traktuota kaip ryškus kontrastas greta jų esančioms katalikų kapinėms. Prie laisvųjų kapinių įsteigimo ir tvarkymo prisidėjo laisvamaniškų pažiūrų vadžgiriečiai, tarp kurių – Giedraitis, Šumulis paaukojo po kelis šimtus litų⁵². Vienos pirmųjų laisvamanių kapinių Lietuvoje buvo lankomos ir svetimų žmonių, jie grožėdavosi kapinių tvarka, paminklais⁵³. Vis dėlto nuo pat kapinių atidarymo jos būdavo nuolat dalkomos, išlaužtas kapinių vartų užraktas. Kartą 1936 m. į kapinių teritoriją netgi buvo įmesta pastipusi višta⁵⁴. 1939 m. Vadžgiryje buvo palaidotas LEKD Jurbarko skyriaus narys P. Juškys, nes Jurbarko laisvųjų kapinių dar nebuvo; netrukus buvo sudaužytas į P. Juškio antkapį įdėtas paveikslas, juodais dažais sutepti vainikai⁵⁵.

Vis dėlto būta ir gražių katalikų ir laisvamanių bendruomenių sugyvenimo pavyzdžių. Štai Vadžgiryje 1937 m. mirė LEKD draugijos narys Stasys Levickis iš Steponavos kaimo, Eržvilko valsčiaus. Jaunuolis buvo iškilmingai palaidotas Vadžgirio laisvamanių kapinėse, jose susirinko keli šimtai žmonių, grojo orkestras. Viskas praėjo sklandžiai. Nors vaikinų tėvai buvo katalikai, jie išpildė velionio norą būti palaidotam tokiose kapinėse. Tai buvo traktuojama kaip retas tolerancijos pavyzdys⁵⁶.

Žagarė, Joniškio valsčius, Šiaulių apskritis. Dar 1924 m. daktaro M. Kuprevičiaus pastangomis buvo įkurtas LEKD Žagarės skyrius ir iš karto pradėta rūpintis įsteigti laisvasias kapines. Gana greitai iš valsčiaus pavyko gauti sklypą, bet vietos kunigams reikalaujant sklypas vėl buvo atimtas. 1932 m. rugpjūtį mirusį M. Kuprevičių teko palaidoti ne Žagarėje, o Kruopių laisvamanių kapinėse⁵⁷. Tada skyriaus nariai kreipėsi į gimines ir pažįstamus JAV. Kupiškėnas daktaras A. Graičiūnas, ženkliai prisidėjęs prie laisvamanių kapinių įkūrimo Kupiškyje, Žagarės skyriui atsiuntė 180 dolerių, o žagariečių klubo nariai surinko dar 85 dolerius. Už jų ir kitų skirtus pinigus buvo įsigytas žemės sklypas kapinėms⁵⁸. 1936 m. birželį Žagarėje, įkritęs į vandenį, mirė laisvamanis Eduardas Nosčius. Žagarės kanauninkas buvo pasakęs pamokslą, kad velionį Dievas nubaudęs, jog šis neatėjęs paklaustyti šv. Mišių, ir palinkėjo kitiems katalikams tokia bjauria mirtimi

⁵¹ V. Tam. Ar tai ne papiktinimas? *Laisvoji mintis*, 1936, kovas, Nr. 3, p. 7–8.

⁵² Svetys. Laisvamaniai veikia. *Laisvoji mintis*, 1936, spalio, Nr. 10, p. 8.

⁵³ Laisvės aras. Sutvarkyti kapai. *Laisvoji mintis*, 1937, vasaris, Nr. 2, p. 8.

⁵⁴ Griežikas. Ir laukiniai taip nedaro. *Laisvoji mintis*, 1938, rugsėjis, Nr. 9, p. 7–8.

⁵⁵ Griežikas. Vadžgirys. *Laisvoji mintis*, 1939, gegužės 15, Nr. 10, p. 8.

⁵⁶ Laisvės aras. Gražus tolerancijos pavyzdys. *Laisvoji mintis*, 1937, vasaris, Nr. 2, p. 8.

⁵⁷ Veikliausias Lietuvoje laisvamanių E. K. d-jos skyrius. *Laisvamanis*, 1933, balandžio 15, Nr. 2, p. 15.

⁵⁸ 1936-03-08 suvažiavimas. *Laisvamanių etinė kultūros draugija* [žiūrėta 2019 02 25]. Prieiga per internetą: <<https://sites.google.com/site/laisvamanybe/lietuviu-laisvamaniskos-organizacijos/lietuvos-laisvamaniu-etines-kulturos-draugija/1936-03-08-suvaziavimas>>.

nemirti. Velionis, dalyvaujant daugybei žmonių, buvo iškilmingai palaidotas Žagarės laisvamanių kapinėse⁵⁹.

Lietuvos tautininkų sąjungos 1936 m. paskelbtas Draugijų įstatymas⁶⁰ neabejotinai paveikė ir Laisvamanių etinės kultūros draugijos raidą. Pagal šį įstatymą, draugijos steigėjai jau turėjo būti nebe 5, o 12 asmenų. Steigėjais buvo pripažįstami tik ne jaunesni nei 24 metų Lietuvos piliečiai. Taip pat tam tikri reikalavimai buvo keliami draugijų vadovybės nariams, jų pavaduotojams, globėjams, garbės nariams. Draugijos nariai negalėjo būti jaunesni nei 18 metų piliečiai, o balso teisė draugijoje buvo įgyjama nuo 21 metų amžiaus. Galų gale, pagal Draugijų įstatymą, visos draugijos turėjo pateikti atnaujintus įstatus ir iki 1936 m. liepos 1 d. gauti vidaus reikalų ministro leidimą toliau veikti. Tos, kurios neatitiko naujo įstatymo nuostatų, buvo uždarytos. Taigi nenuostabu, kad po šio įstatymo paskelbimo visos įvairaus pobūdžio draugijos Lietuvoje susidūrė su nesklandumais ir turėjo persitvarkyti. Be abejo, persitvarkyti turėjo ir Laisvamanių draugija. Priėmus šį įstatymą, dr. J. Šliūpas laiške, adresuotame Kupiškio LEKD pirmininkui Petru Vaitiekūnui, nuogaštavo, kad valdžia, remdamasi šiuo įstatymu, galbūt pasistengs visiškai nuslopinti Laisvamanių draugiją. Dėl to jis kaip tik skatino vis labiau spaudžiamus laisvamanius kuo labiau susitelkti, o ne išsiskirstyti⁶¹. J. Šliūpas svarstė, kad Laisvamanių draugija turi persitvarkyti, tad šiems reikalams aptarti Šiauliuose buvo rengiamas visų draugijos skyrių atstovų suvažiavimas. Daktaras informavo, kad nuo šiol skyriuose turėjo būti užvestos narių knygos ir jas turi užantspauduoti apskrities viršininkas. Jei taip nebus elgiamasi, skyriai gali būti uždaryti. Taip pat turėjo būti tinkamai tvarkomas draugijos išdas, o turtas – įsigyjamas tik vidaus reikalų ministrui leidus ir priklausyti draugijai, o ne tam tikriems skyriams⁶².

Vis dėlto galima manyti, kad Draugijų įstatymas nepristabdė LEKD aktyvumo, o padarė priešingą poveikį. Tautininkų režimo uždarytų opozicinių partijų (socialdemokratų, valstiečių liaudininkų) dalis narių papildė LEKD gretas. Būtent XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje ne tik steigėsi nauji LEKD skyriai, bet šis laikotarpis buvo ir pats aktyviausias – ypač keltas laisvamanių kapinių klausimas viešojoje erdvėje. Tuo metu laisvamanių kapinės viena po kitos buvo steigiamos įvairiose Lietuvos vietose.

Palanga, Kretingos apskritis. Daugiausia dr. J. Šliūpo iniciatyva 1937 m. liepos 4 d. Palangoje įvyko laisvamanių kapinių atidarymas, į kurį suvažiavo aplinkinių LEKD skyrių – Gargždų, Salantų, Klaipėdos, atstovai, vietos interesantai ir vasarotojai. Iš dr. J. Šliūpo namų į naująsias kapines Vytauto prospekte buvo suorganizuota eisena su Laisvamanių draugijos nariais – Jonu Kairiūkščiu ir Liudu Vaineikiu priešakyje bei orkestru. Prie kapinių J. Šliūpas pasakė kalbą, o po atidarymo iškilmių susirinkusieji

⁵⁹ Žagarietis. Tie kurie mus paliko. *Laisvoji mintis*, 1936, rugsėjis, Nr. 9, p. 8.

⁶⁰ Draugijų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, vasario 1, Nr. 522, p. 1.

⁶¹ 1936 03 15 Jono Šliūpo laiškas Petru Vaitiekūnui. *Kupiškio etnografijos muziejus* (toliau – KEM), GEK 20077, l. 53.

⁶² 1936 02 15 Jono Šliūpo laiškas Petru Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 51.

apžiūrėjo kapines, kurios buvo gražioje vietoje, aptvertos ir kuo labiau sutvarkytos⁶³. 1937 m. rugsėjo 6 d. Palangos laisvamanių kapinėse buvo palaidotas Šliažių pustrečio mėnesio sūnelis Algimantas, į kurio laidotuves susirinko būrelis žmonių. Laidotuvių metu žodį tarė J. Šliūpas. Jis pabrėžė, kad laisvamanių kapai gražiai sutvarkyti ir yra atviri visų įsitikinimų žmonėms: „kapai laisvi nuo visokių burtų ir prietarų taip pat turi būti lygiai gerbiami. Lietuvos žemė yra visų vienoda motina ir jos prieglobstyje visiems mirusiems turi būti ramus poilsis.“⁶⁴

Kupiškis. Kupiškio kraštas, kaip ir Šiaulių, dar iki nepriklausomos Lietuvos laikų pasižymėjo ženkliu laisvamanių bendruomene. 1931 m. ten įsikūrusiam LEKD skyriui vadovavo JAV Pitsburgo universitete filosofijos mokslus baigęs Petras Vaitiekūnas. Šios draugijos skyriaus sekretorius buvo Kazys Jėčius, išdininkas – Povilas Krapavickas. LEKD Kupiškio skyriui labai padėjo JAV lietuviai kupiškėnai Jonas Kulys, daktaras Andrius Graičiūnas, M. Čiurlys, Jonas Juodakis ir kiti. Būtent JAV kupiškėnai pirmieji iškėlė mintį apie laisvamanių kapinių įkūrimą Kupiškyje. Joms planuota surinkti apie 4 000 Lt⁶⁵. JAV buvo pradėtos rinkti aukos kapinėms įsteigti. A. Graičiūnas pirmiausia pats paaukojo 100 Lt. Jis pasiūlė būsimas kapines pavadinti „Ramybės gojumi“ ir pats iš įvairių JAV asmenų iš karto surinko dar 202,50 Lt. Iš viso JAV lietuviai surinko daugiau nei 1 000 Lt. Spaudoje atkreipiant dėmesį į JAV kupiškėnų aktyvumą, apeliuota į įvairiuose Lietuvos miestuose gyvenančius kupiškėnus, kurių pagalbos neva beveik nejaučiama⁶⁶. Laisvamanių kapinių klausimu A. Graičiūnas viešai kreipėsi spaudoje:

„Bereikalo Lietuvos kunigai taip susirūpino ir pradėjo pulti tuos žmones, kurie steigia ar prisideda prie steigimo laisvų kapinių. Laisvos kapinės rengiama Lietuvoje nedėlto, kad bedievybę platinus, ar kunigams-rabinams biznį pakenkus – Ne, anaipol ne! Laisvos kapinės statoma, kad sukultūrinus mūsų storžievišką kunigiją. Štai dėl ko mes lietuviai turim neatidėliojant įsisteigti kiekvienoje parapijoje laisvas kapines, kur gulės pasilaidoję nebažnytiniai lietuviai.“⁶⁷

1931 m. A. Graičiūnas, turėdamas aiškią kapinių viziją, laiške, adresuotame LEKD Kupiškio skyriui, rašė:

„Jei aš būčiau šiandien Kupiškyje pirmoje eilėje atsistočiau į darbą, kad įrengti Laisvas kapines. Ten aš tas kapines pavadinčiau „Ramybės Gojumi“ ir uždrausta būtų ne tik kryžius statyti ir paminklus labai retame atsitikime būtų leista statyti, bet ant kapo

⁶³ J. V-nas. Laisvamanių šventė Palangoje. *Laisvoji mintis*, 1937, rugsėjis, Nr. 9, p. 7.

⁶⁴ Ilgių Jonas [ILGŪNAS, Jonas]. Pirmas kapas laisvamanių kapuose. *Laisvoji mintis*, 1937, spalio, Nr. 10, p. 8.

⁶⁵ Jurgis Pingvinietis. Kupiškėnai steigia Laisvės Kapines. *Lietuvos žinios*, 1931, spalio 12, Nr. 231 (3726), p. 5.

⁶⁶ Jurgis Pingvinietis. Aukos laisvės kapinės Kupiškyje steigti. *Lietuvos žinios*, 1932, sausio 5, Nr. 3 (3795), p. 5.

⁶⁷ GRAIČIŪNAS, Andrius. Dr. Graičiūnas skubina laisvas kapines. Paraginimas sekti kupiškėnus. *Lietuvos žinios*, 1932, liepos 26, Nr. 168 (3960), p. 3.

medis, medelis ar krūmas būtų būtina reikalaujama pastatyti. Ir „Ramybės Gojus“ laikui bėgant pasidarytų puikiausias parkas su takeliais – takais su sėdynėmis poilsui ir svajonėms – Gyviesiems!“⁶⁸

Be viso to, daktaras pabrėžė, kad apskritai JAV lietuviai, kilę iš vietovės, kurioje planuojama steigti laisvasias kapines, turi prisidėti pinigais žemės sklypui kapinėms įsigyti. Svarstyta, kad ką padarė kupiškėnai, tai gali padaryti ir kitų Lietuvos miestelių lietuviai⁶⁹. A. Graičiūnas ragino Kupiškio LEKD skyrių ieškoti kapinėms didesnio žemės ploto nei 1 ha, kad būtų vietos takeliams ir kur pasėdėti. Taip pat buvo išreikštas noras, kad kapinės būtų sutvarkytos estetikos ir higienos aspektais. Įdomu, kad daktaras net pripažino gera mintimi tai, jog kapinės galėtų tapti savotišku verslu: pavyzdžiui, šeima galėtų nusipirkti tam tikrą plotą žemės, ir jame vėliau galėtų būti palaidoti visi šeimos nariai⁷⁰.

1932 m. Amerikoje aukų rinkimą Kupiškio laisvosioms kapinėms aktyviai tęsė Jonas Kulys – iki tų metų pabaigos surinko 5 000 dolerių. Šiuos pinigus padėjo į banką „Universal“, bet šis netrukus žlugo, kartu dingo ir pinigai⁷¹. Nors J. Kuliui ir buvo atleista, su kai kuriais tautiečiais jis nesutarė ir nusprendė toliau aukas rinkti savarankiškai. Tuo metu išeiviui iš Lietuvos Viktorui Kavoliūnui atrodė, kad kapinių reikalas Kupiškyje rutuliojasi gana vangiai. Kaip pavyzdį jis pateikė Plungę, kurioje kapines sugebėta įsteigti ir be JAV bei Kanados lietuvių pagalbos: „Taigi gerbiamieji idėjos draugai, nepasiduokim gyvenimo linksmybėms, bet su juo kovokim kaip galėdami – statykime šviesos bokštą ir įkurkim ramybės pilį, kuri būtų amžinybės namas ir ramybės vieta po atsiskyrimo kuriam draugui iš gyvųjų tarpo.“⁷²

A. Graičiūnas 4 dešimtmečio pradžioje griežtai prašydavo Kupiškio LEKD skyrių nuosekliai informuoti apie turimą biudžetą kapinėms ir tai, kiek pinigų dar trūksta, pradėti vežti akmenis į būsimą kapinių teritoriją, kad būtų matyti bent šioks toks progresas, ne vien pažadai. A. Graičiūnas išreiškė susirūpinimą dėl JAV sklandžiusių gandų, kad kupiškėnai tik išnaudoja Amerikos lietuvius, o patys realaus darbo nesiima. Tad jei bus matoma darbų pradžia, amerikiečiai turėtų pradėti daugiau aukoti⁷³. Daktaras JAV spaudoje ir laiškuose, skirtuose Kupiškio laisvamaniams, nuolat ragino aukoti būsimoms laisvosioms kapinėms Kupiškyje, apeliuodamas tiek į patriotizmą, tiek į sąžinės laisvę. 1934 m. jo laiškuose, adresuotuose LEKD Kupiškio skyriaus sekretoriui K. Jėčiui, buvo pabrėžiama, kad kupiškėnai nelauktų, kol kultūros darbas pats pasidarys, o patys aktyviai siektų tikslo. Pats daktaras nurodė terminus, iki kada kapinės turinčios būti aptvertos,

⁶⁸ 1931 07 13 Andriaus Graičiūno laiškas LEKD Kupiškio skyriui. *KEM*, GEK 20077, l. 55.

⁶⁹ GRAIČIŪNAS, Andrius. Dr. Graičiūnas skubina laisvas kapines. Paraginimas sekti kupiškėnus. *Lietuvos žinios*, 1932, liepos 26, Nr. 168 (3960), p. 3.

⁷⁰ 1931 10 11 Andriaus Graičiūno laiškas Kupiškio LEKD. *KEM*, GEK 20077, l. 59.

⁷¹ 1932 11 01 Viktoro Kavoliūno laiškas Andriui Graičiūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 142.

⁷² 1932 11 01 Viktoro Kavoliūno laiškas Andriui Graičiūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 144.

⁷³ 1932 08 02 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, D 10/3.

sutvarkytos, reikalavo suskaičiuoti, kiek viskas kainavo, kiek kas suaukojo⁷⁴. A. Graičiūnas reikalavo Kupiškio LEKD valdybos bent kartą per metus pateikti viešą ataskaitą, kiek gauta pinigų ir kam jie panaudoti, kad būtų išvengta įtarimų, jog aukos eikvojamos⁷⁵.

Pagrindinis Lietuvos laisvamanių ideologas J. Šliūpas taip pat rūpinosi Kupiškio laisvamanių kapinių įsteigimo reikalais. 1932 m. LEKD Kupiškio skyriaus pirmininkui jis rašė: „...Buvau pas Vidaus reikalų ministerį p. Rusteiką dėl laisvamanių kapinių Kupiškyje ir jis man pažadėjo nebedaryti kliūčių kapinių įsteigimui; liepė tik kupiškėnams antrą prašymą tuo reikalu pateikti, tad tikiu, kad kupiškėnai turės savo kapines.“⁷⁶

1932 m. A. Graičiūnas spaudoje JAV lietuvius informavo, kad Kupiškio LEKD artėja prie galutinio kapų sutvarkymo. Sanitarinė komisija apžiūrėjo vietą ir nustatė, kad ji tinkama, tad laukta tik valdžios patvirtinimo. Pasidžiaugta, kad JAV lietuviai nė nepajuto, kaip suaukojo kupiškėnams laisvosioms kapinėms įsteigti⁷⁷. Vis dėlto A. Graičiūnas išsidavė ir apie nesutarimus su Bendru kupiškėnų klubu Amerikoje, kuris buvo nepatenkintas, kad daktaras neva buvo monopolizavęs kapinėms skirtų pinigų rinkliavą. Pastarasis priminė, kad iš pradžių Klubas net apskritai nerėmė šios idėjos, o aukoti laisvosioms kapinėms gali kiekvienas⁷⁸.

Daugiausia A. Graičiūno iniciatyva reikiamos lėšos buvo surinktos ir nusiųstos Kupiškio LEKD išdinininkui P. Krapavickui ir sekretoriui K. Jėčiui. 1933 m. iš Aukštupėnų gyventojų Povilo Matulionio buvo išnuomotas, o vėliau ir nupirktas 3 200 kv. m žemės sklypas ant kalnelio, šalia Kupiškio, prie tuometinio kelio į Pandėlį. Ilgainiui, Amerikos lietuviams remiant, pavyko surinkti sumą, reikalingą kapinių sklypui aptverti. 1935 m. studentui Karazijai buvo pavesta parengti kapinių aptvėrimo projektą. 1937 m. Vidaus reikalų ministerija oficialiai leido Kupiškio skyriui steigti kapines Kupiškyje, buvusiam P. Matulionio žemės sklype⁷⁹. Spaudoje A. Graičiūnui buvo reiškiamos padėkos už jo darbus Kupiškio laisvamanių bendruomenės labui:

„Jis yra Kupiškio kilmės ir, būdamas tiesioginiuose santykiuose su kupiškėnais, visokeriopai juos remia ir skatina prie darbo. Amerikos lietuvių spaudoje nuolat matoma jo raginimus remti ir skleisti kultūrą ir laisvąją mintį lietuvių tarpe tiek ten, tiek čia. Kupiškėnams jis yra nemaža padaręs: surinko pinigų laisvųjų kapinių sklypui įsigyti, bibliotekai įkurti, namams statyti ir tt. Lietuvos laisvamaniai dėliaugiasi, turėdami garbių vienminčių toliame užjūry.“⁸⁰

⁷⁴ 1934 12 04 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, GEK 385/4, D 10/4; 1934 11 21 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, GEK 385/5, D 10/5.

⁷⁵ 1933 08 19 Andriaus Graičiūno laiškas Kupiškio LEKD valdybai ir nariams. *KEM*, GEK 20077, l. 98.

⁷⁶ 1932 10 24 Jono Šliūpo laiškas Petru Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 31.

⁷⁷ GRAIČIŪNAS, Andrius. Laisvų kapų Kupiškyje reikalu. *Sandara*, 1932, Nr. 31.

⁷⁸ 1932 10 27 Andriaus Graičiūno laiškas Petru Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 83.

⁷⁹ 1937 11 05 Panevėžio apskrities viršininko pranešimas LEKD Kupiškio skyriaus valdybai. *KEM*, GEK 20077, l. 149.

⁸⁰ V. P. Anapus vandenyno. *Laisvamanis*, 1933, gegužės 8, Nr. 4, p. 5.

Pats A. Graičiūnas prižadėjo, kad Čikagos kupiškėnų kultūros draugija padės apmokėti laisvųjų kapinių skolą, kuriai pinigai jau surinkti, tačiau juos atsiųs tik tada, kai gaus ataskaitas, kiek dar trūksta ir kas padaryta tvarkant kapines⁸¹. Apskritai 4 dešimtmetyje A. Graičiūnas ne tik aktyviai rinko pinigines aukas laisvosioms kapinėms, bet ir aktyviai susirašinėjo su LEKD Kupiškio skyriaus nariais, domėjosi bene kiekviena draugijos veiklos detale. Kai Kupiškio laisvamanių kapinėms įsteigti dar nebuvo duotas leidimas, daktaras viename iš laiškų P. Vaitiekūnui net ragino pradėti įrengti kapines, neatsižvelgiant į tai, ar turimas leidimas. Manyta, kad niekas negali uždrausti sklypo aptverti tvora arba apsodinti medžiais⁸².

1936 m. vis dar kylant sunkumų dėl Kupiškio laisvamanių kapinių įsteigimo, J. Šliūpas laiške P. Vaitiekūnui stebėjosi, kodėl kupiškėnai apsilėidę ir nustoję aktyviau veikti. Juk jie buvo pirmieji išjudinę net JAV lietuvius rinkti aukas kapinėms įsteigti. Laiške daktaras kaltino Kupiškio LEKD skyrių pasyvumu ir žadėjo atvykti jo aplankyti⁸³.

Kol Kupiškyje laisvamanių kapinės dar nebuvo įsteigtos, vietos laisvamanių laidojimas buvo varžomas. 1935 m. Paketurių kaimo gyventojas A. Simonavičius nelegaliai palaidojo savo nekrikštytą kūdikį katalikų kapinėse be religinių apeigų. Už tai vietos klebonas jį įskundė ir iškėlė bylą, kuri pasiekė net Vyriausiąjį Tribunolą. Tik už vietos bendruomenės surinktus pinigus vyras buvo paleistas iš areštinės⁸⁴. 1938 m. A. Simonavičius buvo galutinai išteisintas, o jo dukra taip ir liko palaidota katalikų kapinėse⁸⁵.

Akivaizdu, kad Kupiškio laisvamanių kapinių tvarkymas užtruko: tik 1938 m. pavasarį kapinių plotas buvo suartas, o jas dar reikėjo aptverti. 1938 m. rugpjūčio 17 d. įvyko iškilmingas Kupiškio laisvamanių kapinių atidarymas ir pirmosios laidotuvės. K. Jėčius prisiminė:

„Tai buvo tikrai nepaprastas įvykis, padaręs didžiulį įspūdį miesto gyventojams. Gedulinga procesija lydėjo velionį Juozą Dūdą į naująsias kapines, orkestrui grojant gedulingus maršus. Į gatves išsipylė minios žmonių ir slinko kapinių link. Jiems, matyt, buvo nesuprantama, kas čia dedasi. Visai nebe taip, kaip seniau. Būdavo numirs kur koks bedievis be išpažinties, be kunigo – nėra tokiam vietos kapinėse. Laidodavo tylom, patvory. O čia dabar... Negalėjo atsistebėti tokia pagarba.“⁸⁶

1939 m. rudenį kapinės toliau buvo aktyviai tvarkomos. Yra išlikę Kupiškio LEKD skyriaus kasos orderiai, išduoti kupiškėnams (pavieniams asmenims ir žemės ūkio kooperatyvui), kurie savo medžiagomis arba darbu prisidėjo prie kapinių

⁸¹ 1939 08 02 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, GEK 385/3, D 10/3.

⁸² 1937 09 08 Andriaus Graičiūno laiškas Petruui Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 110.

⁸³ 1936 02 07 Jono Šliūpo laiškas Petruui Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 49.

⁸⁴ Byla dėl kūdikio palaidojimo. *Laisvoji mintis*, 1936, liepa–rugpjūtis, Nr. 7–8, p. 12.

⁸⁵ Byla dėl nekrikštytų laidojimo katalikų kapinėse. *Laisvoji mintis*, 1938, kovas, Nr. 3, p. 7.

⁸⁶ JĖČIUS, Kazys. *Komunizmo keliu*, 1982, Nr. 12, p. 5.

tvarkymo⁸⁷. Tais pačiais metais A. Graičiūnas laišku informavo kupiškėnus, kad JAV surinkta papildomų pinigų, tačiau neskubės jų siųsti, kol nebus informuotas, kaip vyks ta darbai⁸⁸. Įdomu, kad daktaras net paprašė atsiųsti kapinių nuotrauką kaip tikrosios kapinių situacijos įrodymą. Tik ją gavęs, persiuntė pinigus. Laiške daktaras nurodė, kad būtina kapines aptverti ir apsodinti medžiais. Prašyta kupiškėnų šiuos darbus atlikti iki 1939 m. pabaigos – suspėta.

1940 m. balandį Kupiškio laisvamanių kapinėse buvo palaidotas aktyvus laisvamanis, 1905 m. revoliucijos dalyvis Jonas Dūda. Jis buvo palaidotas lydint 2 000 žmonių miniai. Prie kapo buvo pasakyta kalba apie velionio darbus⁸⁹. Šiose kapinėse buvo palaidoti ir kiti pirmieji LEKD Kupiškio skyriaus veikėjai: P. Vaitiekūnas, Lionginas Jonuška, Povilas ir Paulina Aleknos ir kiti.

1940 m. gegužę daktaras A. Graičiūnas vis dar skųsdavosi kupiškėnams, kad seniai gavo žinių apie kapines, tad domėjosi, ar jos jau visiškai sutvarkytos. Jo teigimu, Čikagos kupiškėnai dar turi surinkę pinigų, tik laukia informacijos, kiek jų trūksta⁹⁰.

1941 m. Lietuvą pasiekus Antrojo pasaulinio karo mūšiams, Kupiškio laisvamanių kapinės tapo masinių žudynių vieta. Jose buvo sušaudyta ir masiniame kape palaidota apie 1 000 kupiškėnų, daugiausia žydų. Šiose kapinėse yra palaidota ir sovietų armijos karių, žuvusių 1941–1945 m. Dabar jos vadinamos laisvamanių, holokausto aukų ir tarybinių karių (1941–1945) kapinėmis⁹¹.

Kaunas. XX a. 4 dešimtmečio pradžioje Kauno laisvamanių bendruomenė viešojoje erdvėje pradėjo aktyviai diskutuoti ir reikšti laisvųjų kapinių mieste poreikį. 1932 m. balandį Kultūros tarybos posėdyje konstatuota, kad tie lietuviai, kurie nepriklauso jokiai oficialiai religijai, sąžinės srityje neturi jokių teisių. Dėl to Kauno laisvamaniai nutarė kreiptis į savivaldybę prašydami, kad Kaune būtų paskirta žemės nekofesinėms kapinėms. Šiuo reikalu numatyta kreiptis net į šalies vyriausybę⁹². Buvo aiškinama, kad nors Kaunas progresuoja, puošiasi, virsta europietišku miestu, tačiau tas progresas neva tėra paviršutinis ir pastebimas tik statybų srityje. Buvo atkreipiamas dėmesys į tai, kad nė vienas vidutinis Vakarų Europos miestas neapsieina be laisvųjų miesto kapinių, o Lietuva šiuo reikalu tebestovi vietoje. Miesto valdžia diskutuoja apie naujų kapinių steigimą, tačiau tik ne apie laisvųjų, juo labiau nekalbama apie krematoriumus. Pastebėta, kad net mažesni Lietuvos miestai – Šiauliai, Plungė, Kupiškis, Kruopiai jau yra šiuo aspektu pralenkę Kauną ir LEKD iniciatyva įsteigę laisvasias kapines, o laikinoji Lietuvos sostinė, kurioje sutelkti svarbiausi šalies kultūros centrai ir susispietusi inteligentija, iki

⁸⁷ 1939 m. Kupiškio LEKD kasos išlaidų orderiai. *KEM*, GEK 385/111, 385/113, 385/114, 385/116, 385/118.

⁸⁸ 1939 06 24 Andriaus Graičiūno laiškas Petru Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 192.

⁸⁹ JĖČIUS, Kazys. Mūsų mirusieji. *Laisvoji mintis*, 1940, gegužės 15, p. 8.

⁹⁰ 1940 05 09 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziu Ječiui. *KEM*, D 10/9.

⁹¹ ALEKNIENĖ, Banguolė. *Laisvamanių kapinių likimas istorijos vingiuose* [žiūrėta 2019 04 04]. Prieiga per internetą: <<http://kmintys.lt/archyvas/?psl=talalojus&id=24>>.

⁹² Reikalavimas laisvamaniams kapų. *Lietuvos žinios*, 1932, balandžio 18, Nr. 87 (3879), p. 5.

šiol neturi laisvųjų kapinių. Tad visa tai rodo ribotą miesto kultūrinį progresą bei vis dar menką kauniečių inteligentijos organizuotumą. Spauldoje buvo raginama, kad jau atėjo laikas liberaliajai visuomenei susirūpinti šiuo klausimu ir pareikšti aiškius reikalavimus⁹³. 1932 m. gegužę Kaune, Lietuvos šaulių sąjungos salėje, buvo sušauktas viešas susirinkimas, kuriame buvo diskutuojama apie miesto kapinių ateitį. Jame pagrindinį pranešimą skaitė dr. Kazys Grinius. Jis pabrėžė, kad miestui būtina turėti įvairių kapinių. Susirinkimo dalyviai nutarė paprašyti Kauno miesto savivaldybės leisti steigti laisvasias kapines, kuriose galėtų būti palaidotas bet kuris žmogus⁹⁴. LEKD Kauno skyrius net kreipėsi į Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakultetą su prašymu leisti naudotis Anatomijos instituto krematoriumu laisvamaniams kremuoti. Nors velionių deginimo idėja buvo pripažinta kaip tikslinga, o viešo krematoriumo idėja – jau pribrendusi, tuo metu krematoriumas viešosioms reikmėms dar negalėjo būti naudojamas⁹⁵. Po kelerius metus dėtų pastangų gauti leidimą laisvosioms kapinėms įsteigti vis dar buvo pastebima, kad Kaune yra nemaža laisvamanių bendruomenė, tačiau netikinčius vis dar reikia laidoti arba gavus dvasininkijos sutikimą katalikų kapinėse, arba ne kapinių teritorijoje Žaliakalnyje arba Adomo Mickevičiaus slėnyje, arba vežti velionių kūnus, pavyzdžiui, į Šiaulių laisvamanių kapines. Anot laisvamanio pedagogo, kalbininko Mato Untulio, „...laisvųjų kapinių steigimas Kaune pareina nuo pažangiosios visuomenės supratimo ir paramos. Reikia pagaliau padaryti galą tai nenormaliai būklei, kuri jau ilgus metus kankina Kauno visuomenę.“⁹⁶

1936 m. LEKD laikraščio „Laisvoji mintis“ pirmajame numeryje buvo publikuotas atsišaukimas, kuriame skundžiamasi, kad Kaune nėra laisvamanių kapinių, todėl netikintieji laidojami protestantų kapinėse arba gauna kampą katalikų kapinėse. Viešąsias kapines monopolizavusi dvasininkija, nuo kurios priklauso, ar laisvamanio palaikai bus „priimti“ į katalikų kapines. Kauno inteligentija ragino įrodyti, kad Kaunas yra pažangus kultūros centras, neatsiliekančias nuo kultūringų didmiesčių ir net nuo daugelio Lietuvos miestelių, kurie savo jėgomis jau įsteigę laisvasias kapines. Juo labiau laisvųjų kapinių poreikis aktualus ir dėl laisvamanių savigarbos jausmo bei pažiūrų, kurios turi būti gerbiamos. Laisvųjų kapinių reikalui reikėjo tiek LEKD narių ir jų bendruomenei pritariančios visuomenės, tiek valdžios pastangų. Draugija tuo metu kapinėms jau buvo numačiusi žemės sklypą, kurį planuota nupirkti LEKD Kauno skyriaus vardu. Tačiau sklypui įsigyti reikėjo apie 1 000 Lt, kuriuos suaukoti prašyta visuomenės⁹⁷. 1937 m. balandį LEKD gavo valdžios įstaigų leidimą šalia Kauno, Raudondvario valsčiuje (dab. Žemieji Kaniūkai), įsteigti nekonesines kapines. Joms skirtas sklypas buvo apie 8 000 kv. m ploto, gražioje

⁹³ M. Kauno laisvųjų kapinių reikalas. *Lietuvos žinios*, 1932, gegužės 18, Nr. 111 (3903), p. 2.

⁹⁴ Kauno m. Laisvųjų kapinių reikalas. *Lietuvos žinios*, 1932, gegužės 20, Nr. 113 (3905), p. 5; Laisvųjų kapinių klausimas Kaune. *Lietuvos žinios*, 1932, gegužės 21, Nr. 114 (3906), p. 4.

⁹⁵ Laisvamaniai nori mirusių kremacijos. *Laisvoji mintis*, 1936, sausis, Nr. 1, p. 8.

⁹⁶ Laisvūnas-KIS [UNTULIS, Matas]. Kaunui būtinai reikalingos laisvos kapinės. *Lietuvos žinios*, 1936, sausio 15, Nr. 111 (4992), p. 4.

⁹⁷ Atsišaukimas laisvųjų kapinių reikalas. *Laisvoji mintis*, 1936, sausis, Nr. 1, p. 7.

gamtos apsuptyje. Sklypas buvo nupirktas ir įgytas LEKD nuosavybėn. Toliau reikėjo kapinių sklypą aptverti, pastatyti patalpą sargui ir tinkamai, gražiai sutvarkyti visas kapines. Šiam reikalui kapinių komitetui nepakako lėšų, tad jis prašė Lietuvos visuomenės paremti šiuos darbus, siunčiant aukas LEKD Kauno skyriaus išdininkui Ignui Protui⁹⁸. 1938 m. Laisvamųjų kapinės Raudondvaryje buvo pradėtos tvarkyti: aptvertos gražia tvora, buvo įrengti stilingi vartai prie kelio Kaunas–Raseiniai–Jurbarkas⁹⁹.

To meto spaudoje randama žinučių apie palaidojimus šiose kapinėse. 1938 m. sausio 16 d. Kauno laisvamųjų kapinėse buvo palaidotas iš Joniškio kilęs laisvamanis I. Mikutis. Jis gydėsi Karo ligoninėje ir buvo pareiškęs norą būti ten palaidotas. Iš ligoninės kūną į kapines lydėjo draugijos nariai ir susidomėję miestiečiai – iš viso apie 500 žmonių. Kapinės tuo metu dar nebuvo gerai sutvarkytos, nes trūko lėšų¹⁰⁰. 1939 m. rugpjūčio 29 d. Kaune mirė Kazė Jarašiūnienė. Ją į kapines Raudondvaryje lydėjo gausus žmonių būrys ir dūdų orkestras, kapinėse atsisveikinimo žodį tarė LEKD vicepirmininkas Alfonsas Žukauskas. Pabrėžta, kad laisvamaniai visus savo narius laidoja vienodai iškilmingai, nepaisant jų socialinės padėties, ir nuoširdžiai užjaučia dėl juos ištikusios nelaimės¹⁰¹.

1940 m. vasario 18 d. Kaune įvyko Kauno apygardos, kurią sudarė 12 LEKD skyrių, suvažiavimas. Jo metu buvo apsvaistyta laisvamųjų laidojimo tvarka ir padarytos išvados, kad kapinėse užteks vietos visiems, nepaisant tikybos ir tautybės. Kapinėms išlaikyti būsiąs renkamas mokestis. Taip pat patvirtinta, kad neleidžiama kapinėse statyti jokių religinių ženklų¹⁰². 1939 m. Kauno laisvamųjų kapinėse buvo palaidotas Juozas Venckevičius iš Vandžiogalos:

„Laidotuvės ne konfesinėse kapinėse, be religinių apeigų ir kunigų, vietos davatkų ir šiaip tamsesnių žmonių sukėlė daug visokiausių kalbų ir nesąmonių apie laisvamanis ir laisvamaniškas laidotuves. Bet deja jiems teko labai skaudžiai nusivilti pamačius, kaip gražiai, draugiškai ir iškilmingai laisvamaniai laidoja savo vienminčius, paskutinį kartą su jais atsisveikina, kaip jie vieningi ir nuoširdūs.“¹⁰³

Taigi laikinajai sostinei, imant pavyzdį iš mažesnių miestų ir miestelių, taip pat pavyko įkurti laisvamųjų kapines ir jas gana sėkmingai naudoti.

Rūkai, Mosėdžio valsčius, Kretingos apskritis. 1935 m. Rūkuose įsikūrė LEKD skyrius. Jis iš karto įsigijo žemės būsimoms laisvosioms kapinėms, pradėjo vežti akmenis būsimai kapinių tvorai: „Kiekvienas narys, turįs žemės, pristatė tam tikrą akmenų kiekį nuo hektaro ir šį pavasaryje bendromis visų narių jėgomis bus pastatyta tikrai gera tvora.

⁹⁸ Aukokime Kauno laisvamųjų kapinėms. *Lietuvos žinios*, 1937, balandžio 6, Nr. 75 (5344), p. 7.

⁹⁹ Tvarkomos laisvamųjų kapinės. *Laisvoji mintis*, 1938, spalio, Nr. 10, p. 7.

¹⁰⁰ K. Pirmas kapas Kauno laisvamųjų kapinėse. *Laisvoji mintis*, 1938, vasaris, Nr. 2, p. 7.

¹⁰¹ Pavyzdingos laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1939, rugsėjo 5, Nr. 18, p. 7.

¹⁰² LEKD Kauno apygardos atstovų suvažiavimas. *Laisvoji mintis*, 1940, kovo 1, Nr. 4, p. 7.

¹⁰³ Gražiai palaidojo laisvamanį. *Laisvoji mintis*, 1939, spalio 15, Nr. 20, p. 7.

Tai yra gražus pavyzdys, kaip bendru susitarimu, galima daug ko pasiekti.¹⁰⁴ Akmeninė tvora buvo 120 cm aukščio, apšodinta medeliais¹⁰⁵. Tiesa, pirmiausia LEKD Rūkų skyrius kapinėms žemės buvo įsigijęs iš 2 savininkų, iš kurių vienas vėliau, kažkieno perkaltas, žemę atsiėmė, net išardė kapinių tvorą, išdraskė medelius. Už tokius darbus jam buvo iškelta civilinė byla, o po jos buvo sutarta, kad jis grąžins skyriui sklypą ir padengs padarytus nuostolius. Laisvųjų kapinių tvora buvo sutvarkyta, pasodinta eglių¹⁰⁶. Tik 1938 m. rudenį kapinės buvo oficialiai ir iškilmingai atidarytos, dalyvaujant vietos bendruomenei ir dūdų orkestrui. Po iškilmių įvyko vaidinimas, už kurį surinktos aukos buvo skirtos kapinėms tvarkyti ir gražinti¹⁰⁷.

1938 m. rugpjūtį mirė Rūkų gyventojas Jonas Budrys, kuris buvo palikęs idėjinį testamentą LEKD vietos skyriui. Testamente buvo įvardytas noras būti palaidotam būtent Rūkų laisvamanių kapinėse be tikiybinių apeigų¹⁰⁸. Kaip ir kitose Lietuvos laisvamanių kapinėse, Rūkuose vietos katalikų bendruomenė neretai darydavo spaudimą norintiems savo artimąjį palaidoti laisvamanių kapinėse. 1939 m. buvo atvejis, kai mirusią moterį vietos laisvamaniai norėjo palaidoti Rūkų kapinėse, bet miestelio moterys tam darė spaudimą. Net kunigas pasisiūlė neimti pinigų už palaidojimą, kad tik velionė nebūtų palaidota laisvosiose kapinėse¹⁰⁹.

Vanagai, Joniškio valsčius, Šiaulių apskritis. 1924 m. buvo įsteigtas LEKD Joniškio skyrius, nuo pat pradžių pasižymėjęs solidarumu ir veiklumu. Jo nariai ilgą laiką savo mirusius bendraminčius iškilmingai nulydėdavo į laisvamanių kapines Ginkūnuose¹¹⁰. 1937 m. 25 arų sklypą būsimoms kapinėms paaukojo Joniškio valsčiaus ūkininkas Stasys Kazlauskas. Vanagų kaime, sklype prie vieškelio Gaščiūnai–Meškuičiai, ir buvo įsteigtos kapinės¹¹¹. 1938 m. Vanagų laisvamanių kapinės grojant dūdų orkestrui buvo oficialiai atidarytos. Prie jų atidarymo daugiausia prisidėjo agronomas A. Žukauskas, kuris nusprendė, kad kapinėms būtų suteiktas Juliaus Janonio vardas¹¹².

Žemalė, Mažeikių apskritis. 1939 m. nedidelis, bet veiklus LEKD skyrius šioje vietoje įsteigė laisvasias kapines; jomis naudojosi ir aplinkiniai skyriai. Vietos ūkininkas Povilas Rutkauskas nupirko kapinėms žemės, itin rūpinosi tiek šiomis kapinėmis, tiek skyriaus veikla¹¹³.

Kėdainių apskritis. XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje laisvųjų kapinių klausimu aktyviai organizavosi Kėdainių apskrities Krakių miestelio gyventojai. Etnografo, visuomenininko

¹⁰⁴ A. G-tis. Mūsų skyrių veikimas. *Laisvoji mintis*, 1936, gegužė, Nr. 5, p. 8.

¹⁰⁵ A. G. Iš L. E. K. D-jos Rūkų skyriaus veikimo. *Laisvoji mintis*, 1937, lapkritis, Nr. 11, p. 8.

¹⁰⁶ Viską matęs. Nerimtas šiaudadūšių darbas. *Laisvoji mintis*, 1939, birželio 1, Nr. 11, p. 7.

¹⁰⁷ Viską matęs. Laisvųjų kapinių atidarymo iškilmės. *Laisvoji mintis*, 1938, spalio, Nr. 10, p. 7.

¹⁰⁸ Viską matęs. Mirė sąmoningas laisvamanis. *Laisvoji mintis*, 1939, sausio 15, Nr. 2, p. 7.

¹⁰⁹ Davatkos medžioja mirusius. *Laisvoji mintis*, 1939, sausio 15, Nr. 2, p. 8.

¹¹⁰ Graži skyriaus sukaktis. *Laisvoji mintis*, 1939, rugsėjo 15, Nr. 18, p. 7.

¹¹¹ Naujos laisvamanių kapinės. *Laisvoji mintis*, 1937, gruodis, Nr. 12, p. 6.

¹¹² Atidarytos naujos laisvamanių kapinės. *Laisvoji mintis*, 1938, rugpjūtis, Nr. 8, p. 8.

¹¹³ Žemalė. *Laisvoji mintis*, 1939, rugpjūčio 1–15, Nr. 15–16, p. 13.

Mikalojaus Katkaus iniciatyva jos buvo įkurtos gretimoje Ažytėnų gyvenvietėje. 1939 m. Krakėse mirusi skurdaus amatininko žmona Zofija Stankevičienė prieš mirtį testamente surašė, kad būtų palaidota laisvamanių kapinėse. Jos laidotuvėse dalyvavo tūkstantinė minia ir šaulių orkestras¹¹⁴. Deja, iš tokios fragmentiškos žinutės nepaaiškėja, kurios vietovės laisvamanių kapinėse velionė buvo palaidota. Lyg ir galima suprasti, kad kalbama apie Krakių miestelį, tačiau nėra iki galo aišku, ar ten iš tikrųjų veikė laisvosios kapinės. Tikėtina, kad ji galėjo būti palaidota Ažytėnuose.

Vietovės, kuriose laisvamanių kapinių nespėta įsteigti

Alytaus apylinkėje XX a. 4 dešimtmetyje nuolat buvo reiškiamas laisvųjų kapinių poreikis. Spaudoje pasirodė siūlymų, kad šiuo reikalu reikėtų užsiimti pažangiajai visuomenei ir daryti spaudimą miesto vadovybei¹¹⁵. 1936 m. Alytaus apskrityje, Simne, buvo paskirtas ir pradėtas tvarkyti žemės sklypas kapinėms. Laukta, kad ten greičiau įsikurtų LEKD skyrius, padėsiantis sparčiau įsteigti kapines. Spaudoje rašyta: „Numirėliai nebus niekinami, o ras čia sau ramią vietelę ir lengvą gimtąją žiemelę.“¹¹⁶

1938 m. kovą Daugų valsčiuje, Čižinių kaime, LEKD Alytaus skyrius suruošė pirmas iškilmingas laidotuves – mirusiam Juliui Lučinskui. Iš viso į laidotuves prisirinko iki 600–700 žmonių ir Merkinės šaulių būrio orkestras. Atėjo ir apie 100 trukdančių žmonių grupė, vis dėlto neišdrįsusi imtis rimtesnių veiksmų. Buvo suorganizuota kultūringa eisena. Nors velionis buvo neturtingas, neišsilavinęs, sulaukė iškilmingos pagarbos: „tokios nepaprastos laisvamano laidotuvės sukėlė apylinkinių parapijų kunigus, kurie varo smarkią propagandą prieš laisvamanius“¹¹⁷.

Nepaisant to, kad Alytaus apylinkėse gyveno daug laisvamanių, šis miestas laisvųjų kapinių taip ir nespėjo įkurti¹¹⁸. Pavyzdžiui, 1940 m. vasario 6 d. mirė LEKD Alytaus skyriaus valdybos narys, mokytojas, ūkininkas Adomas Balynas. Kadangi laisvųjų kapinių netoliese nebuvo, draugijai velionį teko palaidoti nešventintose Rumbonių kapinėse be bažnytinių apeigų¹¹⁹.

Betygaloje, Raseinių apskrityje, 1935 m. buvo ruošiamasi atidaryti laisvamanių kapines, kurios būtų šalia katalikų kapų. Tuo metu laisvamanių kapinių apylinkėje nebuvo. Sklypą šiam tikslui sutiko duoti ūkininkas Mykolas Kuzminskis¹²⁰.

¹¹⁴ Laisvamanių susirinkimas. *Laisvoji mintis*, 1937, rugsėjis, Nr. 9, p. 8; Įspūdingos laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1939, spalio 1, Nr. 19, p. 8.

¹¹⁵ Alytui reikalingos laisvos kapinės. *Laisvamanis*, 1933, lapkričio 8, Nr. 11, p. 8.

¹¹⁶ Davatkos brolis. Kaimas steigia laisvasias kapines. *Laisvoji mintis*, 1936, balandis, Nr. 4, p. 8.

¹¹⁷ ČYŽIUS, J. Ypatingos laisvamano laidotuvės Dzūkijoje. *Laisvoji mintis*, 1938, gegužė, Nr. 5, p. 8.

¹¹⁸ Alytus. *Laisvoji mintis*, 1939, balandžio 1, Nr. 7, p. 7.

¹¹⁹ Mūsų mirusieji. *Laisvoji mintis*, 1940, kovo 15, Nr. 5, p. 8.

¹²⁰ Steigs laisvamanių s-gos skyrių ir kapines. *Lietuvos žinios*, 1935, gegužės 29, Nr. 122 (4805), p. 5.

Kauno apskrities Čekiškės gyventojai buvo numatę steigti laisvasias kapines ir tikėjo, kad šiam reikalui bus paaukotas žemės sklypas: „visi šio valsčio laisvamaniai nori labai, kad mirus nereikėtų prieš kunigą žemai lenkti galvos, turėti savo laisvas kapines <...> Tikimės, kad ir mes čekiškiečiai-laisvamaniai, turėsime ramią pomirtinio poilsio vietelę“¹²¹.

1935 m. anykštėnai, argumentuodami, kad apylinkėje radosi apie 100 laisvamanių, nutarė steigti laisvasias kapines ir padavė prašymą Utenos apskrities viršininkui. Tačiau jis po 2 mėnesių atsakė, kad kunigai laisvamanius priima laidoti savo kapuose ir dėl higienos nereikėtų steigti daug kapinių. Spauldoje buvo teigiama: „kunigai priima laidoti laisvamanius kapuose toje vietoje, kur laidojami esti savižudžiai ir pakaruokliai. Mes gi tą vietą laikom negarbingą ir jie gali pasilikti ją sau“. Taigi anykštėnai vėliau padavė dar vieną prašymą dėl būsimų laisvųjų kapinių poreikio¹²².

Antalieptėje, Zarasų apskrityje, kurioje dominavo katalikų bendruomenė, vis dėlto sugebėjo organizuotis bei aktyviai veikti ir laisvamanių bendruomenė. 1936 m. Antalieptės gyventojai planavo steigti kapines, kuriose būtų laidojama be kunigų ir religinių apeigų. Stebėtina, kad ten net vienas kunigas paaukojo sklypą kapinėms¹²³. Panašiu metu Zarasų apskrityje laisvųjų kapinių ėmė reikalauti ir Dusetų gyventojai, tad šiam reikalui organizuoti išrinko specialią komisiją¹²⁴.

1937 m. Tauragėje laisvamanių bendruomenė pradėjo aktyviai kelti civilinės metrikacijos ir laisvųjų kapinių klausimus. Tų metų lapkričio pabaigoje mirė laisvamanis darbininkas P. Meškeris, kuris, nesant laisvamanių kapinių, buvo palaidotas Tauragės katalikų kapinėse, tačiau be bažnytinių apeigų ir kunigų, palydint tvarkingai eisenai. Vis dėlto nebuvo apsieita be katalikų demonstracijos. Protestuotojai rimčiau drumsti laidotuvių nesiryžo, tačiau parašė policijai skundą, argumentuodami, kad laidotuvių metu kalbėtojas neva įžeidė tikinčiųjų jausmus¹²⁵. Iš Tauragės apskrities Švėkšnos miestelio yra žinoma, kad 1937 m. vietos dvasininkija vieno gyventojų neleido laidoti jokiose kapinėse ir apskritai agituodavo prieš laisvųjų kapinių steigimą, siekė, kad niekas neduotų tokioms kapinėms sklypo¹²⁶. 1939 m. birželio 18 d. Eržvilke, Tauragės apskrityje, mirė 14 metų jaunuolis K. Gramaila. Jo tėvas buvo laisvamanis, tad nusprendė palaidoti sūnų katalikų kapinėse, bet be religinių apeigų. Keli šimtai žmonių ir LEKD Vadžgirio skyriaus dūdų orkestras susirinko palydėti velionio, tačiau kapuose katalikai plūdo laidotuvių dalyvius, ėmė mėtyti kiaušinius ir žemės grumstus. Už sukeltą sumaištį ir smurtą maištautojai buvo nubausti pinigėmis baudomis ir areštu¹²⁷.

¹²¹ AUDROVAIKIS, J. Čekiškė. *Laisvamanis*, 1933, birželio 15, Nr. 9, p. 8.

¹²² Iš Anykščių. *Laisvamanis*, 1933, birželio 8, Nr. 4, p. 7.

¹²³ Šv. Širdies seserų vienuolė. Vienuolės sielvartai. *Laisvoji mintis*, 1936, vasario 1, Nr. 2, p. 8.

¹²⁴ V-kas. Laisvamanių susirinkimas. *Laisvoji mintis*, 1936, rugsėjis, Nr. 9, p. 8.

¹²⁵ Jūros aidas. Katalikiškos akcijos vaisiai. *Laisvoji mintis*, 1937, vasaris, Nr. 2, p. 7; Zch. Gražios laisvamanio laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1937, vasaris, Nr. 2, p. 8.

¹²⁶ Švėkšnietis. Mirusius meskite šunims suėsti! *Laisvoji mintis*, 1937, lapkritis, Nr. 11, p. 8.

¹²⁷ Eržvilketis. Tamsių fanatikų barbariškumas. *Laisvoji mintis*, 1939, rugpjūčio 1–15, Nr. 15–16, p. 13–14; Laidotuvių atgarsiai teisme. *Laisvoji mintis*, 1939, spalio 15, Nr. 20, p. 8.

1936 m. telšiškiai pasižadėjimo principu kapinėms steigti buvo surinkę iš žmonių 325 Lt ir jau buvo numatę žemės sklypą¹²⁸. Telšių apskrities Žarėnų miestelis tuo metu taip pat reikalavo įsteigti LEKD skyrių ir laisvąsias kapines¹²⁹. Telšių apskrityje, Tryškiuose, 1939 m. buvo gautas leidimas steigti nekonesines kapines Kaunatavos bažnytkaimyje, bet jų tikriausiai taip ir nespėta įsteigti¹³⁰.

Šiaulių apskrities Užvenčio miestelyje 1937–1938 m. įkurtas LEKD skyrius planavo steigti laisvąsias kapines, nes atsirado žmonių, ketinančių paaukoti tam žemės sklypą. Taip pat tikėtasi, kad šiam tikslui pinigų paaukos užventiečiai amerikiečiai¹³¹.

1938–1939 m. Utenos apskrities Užpalių miestelis taip pat siekė turėti laisvamanių kapines. Dėl joms skirto būsimos sklypo buvo tariamasi su vietos žydu. Jis buvo sutikęs paskirti savo sklypą, bet, tai sužinojęs, klebonas tą sklypą nupirko už 800 Lt¹³².

Nuo 1937 m. Rokiškio gyventojai siekė turėti laisvąsias kapines, kurias svarstė steigti kartu su Panemunio skyriumi¹³³.

1937–1939 m. Zapyškio gyventojai, atsižvelgdami į tai, kad apylinkėje gyvena daug laisvamaniškų pažiūrų gyventojų, planavo įsteigti laisvąsias kapines. Joms sklypą pirmiausia paaukoko ūkininkas L. Vilemas¹³⁴.

1937 m. Biržuose vykusios laisvamano Karolio Valašino paskaitos metu buvo priimta rezoliucija, pagal kurią nutarta išsirūpinti žemės būsimoms laisvamanių kapinėms. Nors valdžia jau seniau buvo paskyrusi sklypą, nebuvo aišku, kam jis priklausė¹³⁵.

Kituose Žemaitijos kampeliuose XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje taip pat buvo išryškėjęs poreikis turėti laisvamanių kapines, pavyzdžiui, Mažeikių apskrityje – Laižuvoje¹³⁶, Papilėje¹³⁷, Kuršėnuose¹³⁸.

Suvalkijoje XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje aktyviai reikšti laisvųjų kapinių poreikį pradėjo marijampoliečiai, ir 1939 m. jie jau gavo miesto valdžios leidimą¹³⁹. Šiuo klausimu

¹²⁸ Laisvamanių susirinkimas. *Laisvoji mintis*, 1936, balandis, Nr. 4, p. 8.

¹²⁹ Al. M. Ir Žemaitijos padangė blaivēja. *Laisvoji mintis*, 1937, liepa–rugpjūtis, Nr. 7–8, p. 11.

¹³⁰ Čiakūnas. Tryškiai. (Šiaulių apskr.). *Laisvoji mintis*, 1937, birželis, Nr. 6, p. 6; Tryškiai. *Laisvoji mintis*, 1939, sausio 15, Nr. 2, p. 7; Tryškiai. *Laisvoji mintis*, 1939, kovo 15, Nr. 6, p. 8.

¹³¹ Laisv. Įsteigtas laisvamanių dr-jos skyrius. *Laisvoji mintis*, 1937, rugsėjis, Nr. 9, p. 7; Korespondentas. Energingai veikia. *Laisvoji mintis*, 1938, vasaris, Nr. 2, p. 7.

¹³² Laisvamano paskaita. *Laisvoji mintis*, 1938, rugsėjis, Nr. 9, p. 7; Griūvančių užtvankų lopytojai. *Laisvoji mintis*, 1939, rugsėjo 15, Nr. 18, p. 8.

¹³³ KRIUKELIS, P. Nusibodo klaidžioti tamsoje. *Laisvoji mintis*, 1937, sausis, Nr. 1, p. 8; Rokiškis. *Laisvoji mintis*, 1939, gegužės 1, Nr. 9, p. 7.

¹³⁴ DIEVOGAILIETIS, Vincas. Nenusiminkime. *Laisvoji mintis*, 1937, vasaris, Nr. 2, p. 7; Zapyškis. *Laisvoji mintis*, 1939, sausio 2, Nr. 1, p. 7.

¹³⁵ Laisvamanių susirinkimas. *Laisvoji mintis*, 1937, rugsėjis, Nr. 9, p. 8.

¹³⁶ Įsisteigė laisvamanių skyrius. *Laisvoji mintis*, 1937, liepa–rugpjūtis, Nr. 7–8, p. 11–12.

¹³⁷ J. J-ka. Pasiryžę naujiems žygiams. *Laisvoji mintis*, 1938, rugsėjis, Nr. 9, p. 8.

¹³⁸ Prašo paramos kapinėms. *Laisvoji mintis*, 1939, balandžio 1, Nr. 7, p. 8.

¹³⁹ Marijampolė. *Laisvoji mintis*, 1939, vasario 1, Nr. 3, p. 8.

organizavosi ir Kalvarijos¹⁴⁰, Pilviškių¹⁴¹, Gižų¹⁴² laisvamanių bendruomenės. Laisvųjų kapinių neturintiems Alvito miestelio gyventojams 1937 m. teko laidoti 6 metų mergaitę, kurios tėvai buvo netikintys. Tai buvo bene pirmutinės tokios laidotuvės be bažnytinių apeigų¹⁴³.

Išvados

XX a. 3–4 dešimtmečiuose laisvamaniškų pažiūrų bendruomenės telkimas atskleidžia kitokią Lietuvos visuomenės raidos pusę. Katalikiškoje valstybėje, kurioje Bažnyčios įtaka buvo akivaizdi ir dominuojanti, tokiai bendruomenei nebuvo paprasta pritapti, juo labiau įgyvendinti savo tikslus, kurie nebuvo priimtini tikinčiųjų bendruomenei. Nors per du Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečius įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose steigėsi Lietuvos laisvamanių etinės kultūros draugijos skyriai, jiems teko susidurti su nuolatiniais jų pasaulėžiūros ir veiklos sklaidos suvaržymais. Vienas svarbiausių Laisvamanių draugijos skyrių siekių buvo turėti vadinamąsias laisvamanių, arba laisvąsias, kapines. Daugeliu atvejų tokie norai tapo labai ambicingi, pareikalavo daug laiko, kantrybės bei vietos bendruomenės tolerancijos. Kol Lietuvoje dar nebuvo laisvamanių kapinių, laisvamanių bendruomenės nariai buvo laidojami katalikų kapinėse, tačiau be dvasininkijos ir jokių religinių apeigų, tačiau visa tai nuolat sukeldavo dalies visuomenės pasipiktinimą. XX a. 3–4 dešimtmečiuose, ypač 4 dešimtmečio pabaigoje, viešojoje erdvėje išryškėjo intensyvios laisvamanių diskusijos laisvųjų kapinių reikalu ir buvo nuolat pabrėžiama būtinybė jas turėti.

Vis dėlto net gauti sklypą laisvosioms kapinėms nebuvo lengva, nes kapinės priklausydavo parapijai. Dažniausiai LEKD nariams tekdavo aukoti pinigų, kad būtų galima nusipirkti sklypą iš vietos ūkininko, arba geriausiu atveju pats žemės savininkas paaukodavo sklypą būsimoms kapinėms. Vis dėlto, net ir turint sklypą, ne visada pavykdavo įsteigti kapines, nes tam paprastai intensyviai priešindavosi vietos katalikiškoji bendruomenė arba nebūdavo gautas Vidaus reikalų ministerijos leidimas. Pradėjus veikti laisvamanių kapinėms, vietos žmonės vis tiek neretai niokodavo kapinių teritorijas ir kliudydavo laisvamanių laidotuvėms. Tik retais atvejais mieste, miestelyje arba kaimelyje laisvamanių kapinės buvo priimtoms palankiai.

Iki pirmosios sovietų okupacijos Lietuvoje buvo įsteigta keliolika laisvamanių kapinių, daugiausia – Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos regionuose, kuriuose formavosi aktyviausios laisvamanių bendruomenės. Vis dėlto nustatyti tikslų kapinių skaičių sudėtinga. Taip pat išlikusioje medžiagoje ne apie visas laisvąsias kapines suteikiama pakankamai informacijos. Kai kuriais atvejais informacija tėra fragmentiška, liudijanti apie kapinių poreikį,

¹⁴⁰ A. G. Gyvas laisvamanių veikimas. *Laisvoji mintis*, 1939, gegužės 15, Nr. 10, p. 7.

¹⁴¹ Pilviškiai. *Laisvoji mintis*, 1939, rugpjūčio 1–15, Nr. 15–16, p. 13.

¹⁴² Gižai. *Laisvoji mintis*, 1939, kovo 15, Nr. 6, p. 8.

¹⁴³ Girdėjęs. Dvejos laidotuvės. *Laisvoji mintis*, 1937, lapkritis, Nr. 11, p. 8.

bet neatskleidžianti, ar konkrečios laisvamanių kapinės iš tikrųjų buvo įsteigtos ir veikė, ar tiesiog naudotasi atskirta katalikų kapinių teritorijos dalimi.

Šaltiniai

1. 1931 07 13 Andriaus Graičiūno laiškas LEKD Kupiškio skyriui. *Kupiškio etnografijos muziejus (toliau – KEM)*, GEK 20077, l. 55.
2. 1931 10 11 Andriaus Graičiūno laiškas Kupiškio LEKD. *KEM*, GEK 20077, l. 59.
3. 1932 08 02 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, D 10/3.
4. 1932 10 24 Jono Šliūpo laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 31.
5. 1932 10 27 Andriaus Graičiūno laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 83.
6. 1932 11 01 Viktoro Kavoliūno laiškas Andriui Graičiūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 142, 144.
7. 1933 08 19 Andriaus Graičiūno laiškas Kupiškio LEKD valdybai ir nariams. *KEM*, GEK 20077, l. 98.
8. 1934 11 21 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, GEK 385/5, D 10/5.
9. 1934 12 04 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, GEK 385/4, D 10/4.
10. 1936 02 07 Jono Šliūpo laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 49.
11. 1936 02 15 Jono Šliūpo laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 51.
12. 1936-03-08 suvažiavimas. *Laisvamanių etinė kultūros draugija* [žiūrėta 2019 02 25]. Prieiga per internetą: <<https://sites.google.com/site/laisvamanybe/lietuviu-laisvamaniskos-organizacijos/lietuvos-laisvamaniu-etines-kulturos-draugija/1936-03-08-suvaziavimas>>.
13. 1936 03 15 Jono Šliūpo laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 53.
14. 1937 09 08 Andriaus Graičiūno laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 110.
15. 1937 11 05 Panevėžio apskrities viršininko pranešimas LEKD Kupiškio skyriaus valdybai. *KEM*, GEK 20077, l. 149
16. 1939 06 24 Andriaus Graičiūno laiškas Petruai Vaitiekūnui. *KEM*, GEK 20077, l. 192.
17. 1939 08 02 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, GEK 385/3, D 10/3.
18. 1940 05 09 Andriaus Graičiūno laiškas Kaziui Jėčiui. *KEM*, D 10/9.
19. 1939 m. Kupiškio LEKD kasos išlaidų orderiai. *KEM*, GEK 385/111, 385/113, 385/114, 385/116, 385/118.
20. ALEKNIENĖ, Banguolė. *Laisvamanių kapinių likimas istorijos vingiuose* [žiūrėta 2019 04 04]. Prieiga per internetą: <<http://kmintys.lt/archyvas/?psl=talalojus&id=24>>.
21. *Anykščių krašto vietovių žinynas* [žiūrėta 2019 02 24]. Prieiga per internetą: <<http://www.anykstenai.lt/vietoves/vietove.php?id=446>>.
22. *Kauno tiesa*, 1967, liepos 2.
23. *Laisvamanis*, 1933, Nr. 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11.
24. *Laisvoji mintis*, 1936, Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 7–8, 10, 12; 1937, Nr. 1, 2, 6, 7–8, 9, 10, 11, 12; 1938, Nr. 2, 3, 5, 8, 9, 10; 1939, Nr. 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 15–16, 18, 19, 20; 1940, Nr. 4, 5, 6, 9.

25. *Lietuvos žinios*, 1931, Nr. 3, 113, 231; 1932, Nr. 87, 111, 113, 114, 117, 168; 1394, Nr. 30; 1935, Nr. 122; 1936, Nr. 11; 1937, Nr. 75; 1938, Nr. 3.
26. *Sandara*, 1932, Nr. 31; 1933, Nr. 5; 1935, Nr. 17.
27. *Šaltinis*, 1935, Nr. 28.
28. *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 100; 1928, Nr. 275; 1936, Nr. 522; 1938, Nr. 608.
29. ŽUKAUSKAS, Alfonsas. *Laisvamanybės pagrindai*. Kaunas: kooperatinė „Raidės“ sp., 1939.

Literatūra

1. *Ateizmo žodynas*. Sud. K. Demskis. Vilnius: Mintis, 1978.
2. BARTNINKAS, Mindaugas. *Laisvamanybė Lietuvoje (1924–1941)*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.
3. BARZDAITĖ, S. Laisvamaniai ir laisvamanių kapinės Šiauliuose. Laisvamanių istorijos puslapiai. *Kultūros barai*, 1987, Nr. 4, p. 45–47.
4. BERGINAS, Tomas. *Laisvamanybės idėja viešajame gyvenime Pirmojoje Lietuvos respublikoje*: magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2015.
5. BŪTĖNAS, Julius. *Aušrininkas dr. Jonas Šliūpas*. Vilnius: Žara, 2004, p. 207.
6. GAIGALAITĖ, Aldona. *Bažnyčios vaidmuo Lietuvoje, 1919–1940*. Vilnius: Mintis, 1967.
7. GAIGALAITĖ, Aldona. *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*. Vilnius: Mintis, 1970.
8. JĖČIUS, Kazys. *Komunizmo keliu*, 1982, Nr. 12, p. 5.
9. *Lietuvos ateizmo istorijos chrestomatija. Religijos kritika, laisvamanybė ir ateizmas Lietuvoje*. Sud. L. Vileitienė. Vilnius: Mintis, 1988.
10. LAUKAITYTĖ, Regina. Society Without a Civil Registry (1918–1940): Outcomes and Consequences. *Lithuanian Historical Studies*, 2013, No. 18, pp. 105–122.
11. MARTYNAITYTĖ, Eglė. *Laisvamanių judėjimas Lietuvoje 1918–1940 metais*: bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
12. MATULIENĖ, Zita. *Šiaulių miesto laisvamanių kapinės*. Šiauliai: Šiaulių miesto masinė biblioteka Nr. 6, 1974.
13. NIUNKA, Vladas. *Nuo Vatikano pirmojo iki Vatikano antrojo*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
14. NIUNKA, Vladas. *Socialiniai katalikybės mitai*. Vilnius: Mintis, 1965.
15. RIMKUS, V. *Laisvoji mintis*, 1991, Nr. 2.
16. SIMONAVIČIUS, Vincas. Iš Šiaulių laisvamanių kapinių istorijos. *Kraštotyra*, 1986, Nr. 20, p. 69–72.
17. SPIEGELEERA, De Christoph; TYSSENS, Jeffrey. Secularizing Funerary Culture in Nineteenth-Century Belgium: A Product of Political and Religious Controversy. *Death Studies*, 2017, Vol. 41, No. 1, pp. 14–20. DOI: 10.1080/07481187.2016.1257878.
18. STANKEVIČIENĖ, Eglė. *Laisvamanybė ir jos praktikos Lietuvoje 1918–1940 metais*: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.

19. ŠIURKUS, T. Kruopių laisvamanių kapinės. *Vienybė*, 1973, kovo 24.
20. TAMOŠAITIS Mindaugas. Lietuvos laisvamanių etinės kultūros draugija. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XIII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Freethinker Cemetery: A Test of (Non) Tolerance in the 3–4 Decades of the 20th Century in Lithuania

Solveiga Lukminaitė

Vytautas Magnus University, Faculty of Humanities, Department of History, V. Putvinskio St. 23, LT-44243 Kaunas
E-mail: solveiga.luk@gmail.com

Summary

This article analyzes freethinker cemeteries established at the initiative of the Freethinker Ethical Culture Society in Lithuania in the 1920s and 1930s. The object of the article is the phenomenon of freethinker cemeteries in Lithuania during the 3–4th decades of the 20th century: the circumstances and problems of their establishment and functioning. The article on the Lithuanian Freethinker Cemetery is considered to be new and significant – it is the first study revealing the phenomenon of the Lithuanian Freethinker Cemetery. The study made extensive use of hitherto unpublished archival material.

The article analyzes freethinker cemeteries established at the initiative of the Freethinker Ethical Culture Society in Lithuania in the 1920s and 1930s. The object of the article is the phenomenon of freethinker cemeteries in Lithuania during the 3–4th decades of the 20th century: the circumstances and problems of their establishment and functioning. The article on the Lithuanian Freethinker Cemetery is considered to be new and significant – it is the first study revealing the phenomenon of the Lithuanian Freethinker Cemetery. The study made extensive use of hitherto unpublished archival material.

By the time of the first Soviet occupation, a dozen freethinker cemeteries had been established in Lithuania, mainly in the Samogitian and Northern Lithuanian regions, where the most active freethinker communities had formed. Not all available cemeteries provide sufficient information in surviving sources. In some cases, the information is only fragmentary, demonstrating the need for a cemetery, but does not reveal whether specific freethinker cemeteries were actually set up and operated or simply used as a separate area of the Catholic cemetery.

Gauta / Received 2019 10 17
Priimta / Accepted 2020 02 12